Чедомиљ Мијатовић

ЦАР УРОШ И КРАЉ ВУКАШИН

Српски књижевници: Чеда Мијатовић.

Art Press

ЦАР УРОШ И КРАЉ ВУКАШИН.

ИСТОРИЈСКА СТУДИЈА

ОД

Чед. Мијатовића.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
„Радоје Домановић"
Инв. бр.: 312687
Сигнатура: 321

ЦАР УРОШ И КРАЉ ВУКАШИН.

ИСТОРИЈСКА СТУДИЈА

Они што изучавају промене, кроз које је наша планета до сада већ прошла, много пута тек са неколико коначних остатака на сигурно састављају цео облик претпотопних животиња, одређују им место у царству живих створења и век у колу вечности.

Ово може да буде с тога, што природа има својих сталних закона.

Ако и промене у друштву људском имају својих закона, онда нема за што би било немогућно, да историк по оскудним остацима давнашњег каквог времена, по непотпуним споменицима његовим, састави пуну и истинску слику ондашњег живота?!

Да и промене у друштву људском имају своје природне законе, о томе данас већ сумње нема. И тек од онога доба, кад се опазило да ти закони постоје, историја се уздигла на ступањ праве науке. Њезин задатак није више да исприча догађаје како су један за другим долазили. Њезин је задатак, да изнесе на видик унутрашњу свезу која их везује, да их објасни општим и непроменљивим законима друштвеног развитка, да у њима покаже или потврду већ познатим законима или доказе новог каквог још непознатог закона.

И наша је историјска књижевност, поред све младости своје, ипак пошла правим научним правцем. У нас се већ

огледа да се изнађе веза међу фактима, и да се изнесе прави значај њихов. Наравно да то још не иде тако лако и сигурно. И најсрећнији и највештији између нас, тек је само почетник у овом великом послу, који има за циљ, да из развалина подигне и покаже праве облике нашег првог државног живота, и дух којим је он дисао.

Међу покушајима овога рода који су у последње време јавности предани, особито су занимљиви Одломци из Српске историје г. проф. П. Срећковића, штампани у свесци XXVII-ој Гласника нашега друштва. Одајући свако признање овоме раду г. професора, ипак ваља ми признати. да, по моме уверењу, његово тумачење једне од најважнијих партија наше историје (оне од год. 1356 до 1371) не може задовољити најглавнија захтевања критике. Не ласкајући себи да сам у стању да тумачење г. професора подвргнем сам критици, мислио сам да је пристојније, а за оне који читају можда и пробитачније, да изложим како ја налазим да те догађаје разумети ваља и шта је њихов прави смисао. Уместо дакле да се заогрнем у тогу строгог критичара, ја излазим и сам на ону чистину, на коју је г. професор с тако захвалном ревношћу изашао, па ће нам тако обадвојици сад тек ваљати да чекамо на компетентног критичара, који ће у стању бити да покаже, у чему је непотпуно тумачење г. професора, у чему ли неосновано моје, у чему ли се оба ова тумачења могућним начином допуњују.

Моје је схватање ове периоде не само у знатнијим појединостима, већ у самим главним основима различно од схватања г. Срећковића. У примедбама к тексту назначио сам главније ствари у којима се с г. професором не слажем.

Ради бољега прегледа поделио сам студију, која иде, у ове чланке: I. Политичко стање царства на самртном часу Душановом. — II. Друштвено стање у време кад

Урош на престо ступа. — III. Главни карактери на историјској позорници: Урош. Вукашин, Лазар. — IV. Спољашња политика Вукашинова и успеси новога реда ствари кроз прве две године Урошеве владе. — V. Обрт у унутрашњој политици; Вукашинове властољубиве тежње и опозиција — VI. Како се међусобни рат обуставио? — VII. Сабор призренски и његова осуда Вукашинових претензија. — VIII. Стање ствари после призренског сабора; одлазак Урошев к Лазару. IX. Утисак овог корака Урошевог на народ и на Вукашина; Вукашинови планови и вештина којом их врши. — X. Страсна недеља Урошева. Вукашин за време лова на Шари планини и после лова. — XI. Мати Урошева. Питање о истоветности царице Јелене и царице Јевдокије? — XII. Вукашин и његова опозиција после 2 Децембра 1367. — XIII. Борба с Лазарем. Унутрашње и спољашње последице међусобног рата. XIV. Унутрашње побуде за рат с Турцима год. 1371. — XV. Катастрофа на Марици.

I.

Једини међу Немањићима, који није увршћен у народне свеце, Душан се ипак сматра за најславнијег владаоца нашег. Без сваке сумње он је један од најсјајнијих владалаца свога доба. Али Душан има и чудну судбину, за коју му нико завидети неће. Потомству није могућно да уђе у онај мрачни лавиринат, коме је излазак пропаст на Косову, а да не пође од гроба првога српског цара.

Хоћемо ли правично да оценимо развитак догађаја под Урошем и Вукашином, то нам пре свега ваља добро уочити, како су ствари стојале у тренутку смрти Душанове.

Царевина се српска простирала од Фрушке горе па до изнад Олимпа, и од сињег мора па до Марице.

Права језгра српске царске државе биле су: Рашка, Хумска или Захумље, Зета и Дарданија.[1]) У овим је земљама поникла српска држава, у њима се и из њих она развила и с њима стекла своју историју.

За ову језгру с чисто српским (то јест: по овдашњем појму чисто православним) живљем, Душан је силом свога оружја привезао на северо-западу Босну, на југу и југоистоку Епир, Акарнанију, Тесалију и Маћедонију.

Али сву Босну Душан никако није ни заузео био.[2]) Мален један крај њезин, онај што се непосредно наслања

[1]) Под Дарданијом наши летописци разумевају област у којој лежи Призрен. Види Троношки летопис Гласник V, 55.

[2]) Троношац вели, да Душан није хтео да осваја босански град Бобовац, из штедње према кћери бана Стефана, која је у тиме граду остала. Гл. V, 67. Ово се може разумети кад се упореди с оним што Шимек тврди да је Душан желео да банову кћер Јелисавету обручи за свог сина Уроша. Schimek, Politische Geschichte des Königreichs Bosnien und Rama, 78. И Шимек тврди да је Душан 1347 отео од бана Стевана готово целу Босну осим једног малог краја; стр. 79.

на Хрватску, остао је у власти бана Стевана, па одатле потпомаган угарским краљем и обадраван папом Стеван је, кад су последњих година грчке ствари Душана на далеком југоистоку заузимале, стопу по стопу повраћао себи. Душан није могао да учини да Босна сраете са српском царевином као њезин органски део, као што по природи и треба да је. Али у оно доба то већ никаква сила на свету не би могла учинити. Има више разних побуда, које потпуно објашњују ондашњу жудњу босанске господе за независним положајем од с р п с к о г а престола. У дванаестоме веку патаренство је ухватило пространа корена по Босни; на крају тога века основач српске династије и српске државе огњем и ватром искорењавао је ту нову веру, која је с гледишта православног била јерес, а ипак врло природним начином тако лако пријањала за срце народно. Босна није могла то никад да заборави. Оспм тога борба патаренства с православљем у Босни припремила је земљишта за католичке агитације. Узмите у поглед како је религиозна свест већ оном борбом потресена, како је од свију српских крајева Босна по свом географском положају највећма изложена католичком прозелитизму (са запада и са севера) и на послетку ону гвоздену следственост, ону неуморност и ону непробираност средстава којом се католичка пропаганда тако одликовала. Није ни мало чудно што је католицизам у првој половини четрнаестог века већ ухватио био корена у Босни и то баш у средини власти, моћи и богатства. Католицизам, чим је дошао до неког значаја и уплива у Босни, одмах је политички дејствовао отуђујући ову земљу од центрума, који јој је по крви и језику рођен, а приближујући је к оном, који јој је по крви и језику са свим туђински, али по вери једнак. Овоме иначе тако обичном дејству католицизма дале су још оштрији израза две нарочите околности. Душан, српско духовенство и српска властела, на кратко српско царство у законику који је у оно

доба изашао, дало је несумњива доказа, да оно хоће најстрожијим средствима да стане на пут католичкој пропаганди.[1]) Ово није била нека нарочна погрешка Душанова, већ погрешка онога века; католичкој ревности папиној одговарао је Душан својом православном ревношћу. Али резултат свега тога било је то, што се међу Босном и Душановим царством начинила провалија. Друга је околност била у томе, што је у суседној Угарској владао тада један предузимљив, енергичан, великом сјајношћу окружен владалац, Лудовик велики. Пригрливши католичанство бан Стеван нашао је снажну потпору у краљу угарском, будућем зету своме. Њему су шта више пријатељи били и Млечићи у исто доба кад су пријатељевали с Душаном. Ваља само отворити Acta Archivi Veneti, па да се види како су се они за њ код Душана заузимали.[2]) У осталом малој једној земљи између две велике државе, на врху којих су стајали моћни и честољубиви владаоци, није могућно било да задржи свој самосталан положај. Њојзи је ваљало да призна сизеренство било јужнога цара, било северногa краља. Почем је тада патер Перегринус био душа банског двора босанског, и почем је младој и још нејакој католичкој цркви босанској претила очевидна пропаст од свезе с царством српским, то је са свим појмљиво, што се бан босански прогласио за васала краља угарског.

---

[1]) Види чланак 81, 138 и 139 Душановог законика, издање Стојана Новаковића. Онај 81-ви је члан у једно доказ, да се католичанство почело да шири нарочито по знатнијим трговачким местима: овамо су се трговци из католичких крајева (Латињани) не само стицали о трговима, већ је ту било и стално настањених Дубровчана и других приморaца католика.

[2]) Мљетачко заузимање за бана пада нарочито у год. 1346, 1349, и 1350,. Види у Др. J. Шафарика Acta Arch. Ven. I, 78, 88, 121, 124, 135 и 145.

Да богме да маса народа у Босни, која је наклоњена била патаренству, није наклоњена била католицизму; али под приликама онога доба ово је била права леђива материја, која није имала нити је могла имати иницијативе. И знатан део властеле босанске био је против католицизма. Али овај део, који је свакад сву иницијативу имао, који је кадар био да доведе масу народа да ради и који је с њоме правио овда и онда живу и одсудну опозицију својим римски расположеним главарима, са свога властелинског гледишта није се баш могао много одушевљавати за опасна новачења Душанова. Тако је и ова грана, којом би се Босна присно спојити могла с царством српским, остала бесплодна.

Ово све што рекох о Босни чинило ми се да је потребно да се јасно означи њезин положај према царству у тренутку кад Урош ступа на престо. Веома је важно да се не изгуби из вида, да се у Босни тежња за самосталним положајем није тек под владом нејаког Уроша појавила и развила.[1]) Та је тежња жива била у најлепше дане Душанове моћи. Још у његово време она се више или мање и остваривала. Шта више, баш ове године у којој ће Душан да умре, бан босански у име краља угарског удара на Клису и Скрадин, градове који су припадали царству српском. С почетком Децембра 1355, дакле две три недеље пред смрт Душанову, босанска и угарска војска већ су заузеле биле варош и предграђа од Клисе и само се у граду држала посада царева под управом онога Палмана кога пре неколико година налазимо на двору цареву као капетана алеманске чете телохранитеља.[2])

[1]) Ово је мислим тим нужније да се констатује што г. Срећковић у одломцима из своје „Српске историје“ говори тако, као да се Босна тек под слабом владом Урошевом и услед ње од царства одвојила.

[2]) Вид. Acta Arch. Ven. I, 165 и даље. о Палману још и у Гласн.

Оволико о односима Босне према царству у време смрти Душанове.

Тесалија, Епир, Акарнанија и већи део Маћедоније, биле су са свим нове провинције. У овим је крајевима (наначито у овим трима првим) становништво било веома измешано. Срби, Грци, Бугари, Арнаути; осим Латинаца као трговаца ово су крајеви, у којима први пут налазимо и трагове јеврејском становништву у српском царству.[1]) Ниједна од ових провинција није имала неку одсудну и претежну народност; ни у једној није било унутрашњег органског јединства. Разни елементи с разним тежњама; далеко од Цариграда да осете у осталом сумњиве благодати строге државне контроле; доста близу да у њима траже прибежишта они, које престоница деморализације у своме непрекидном пенушењу преко зидина својих избаци. У овим крајевима вазда је било згодно земљиште за деспоте и тиране, вазда земљиште за са свим неочекиване насилне потресе. Али-паша Тебенделија можда је био последњи деспот у Јанини деветнаестога века; деспот Тома[2]) из четрнаестога века за цело није био први тиранин јанински.

Ове је земље Душан силом свога оружја освојио. Страх од његове силе држао их је привезане за српску државу. Да праве органске свезе буде међу њима и српским земљама, за то би требала опет једна немањићска периода од две стотине година. Душан их је тако рећи тек јуче освојио, а данас је умрьо. Прошлост њихова не само да није срасла с прошлошћу српских земаља, већ је од ње са свим различна. Не можете очекивати да властела ових нових крајева има оне исте тежње, оне исте политичке

[1]) Вид. Хрисовуљу Душанову у српском преводу г. М. А. Петровићевића с грчког у Гласнику XXI, 27.

[2]) Вид. Срећковића „Синиша“ одломак из „Српске Историје“, Гл. XXVII. стр. 233.

аспирације, које властела српска. Они се не разумеју. Области су те тако лабаво везане за царство, да би их први јачи потрес с поља од њега одвојио. Осим свега узмите у поглед још и то, да се грчки живаљ у овим областима потмуло срдио на свога српског цара, што је цркву српскога царства одвојио од грчке патријаршије.

Ово је општа физиономија нових области на југу и југоистоку.

Погледајмо сад како је у српским земљама, у самој језгри српског царства.

Душан се отргао од надмоћја старе властеле. Он је створио нов ред људи, људе личне заслуге. Ове је радо претпостављао старој властели, јер нови су људи били потпуно његови створови, на којих се оданост и покорност могао далеко спокојније ослонити, него на независност духа поносите старе властеле, која броји ако не више а оно не мање година државне моћи и утицаја, колико година броји династија Немањића. Него не треба опет мислити, да се Душан окружио све само новим људма. На његовом двору ми свагда налазимо и старих властелинских имена, и на његовим државним саборима не може бити да стара властела није била заступљена. Душан није „скрхао“ стару властелу како се сад у нас обично мисли;[1]) све што је он учинио то је било што је пробио њихово искључиво право на политичку моћ у држави. њихово право на сва политичка места од значаја и утицаја, и што се сам еманциповао од њиховога пресудног утицаја. Духовенство је успело те се грчко духовенство искључило из области српског царства; стара властела није успела да се из тих области истерају и грчке патриције и архонти, напротив она је видела, где баш и те људе Душан узимље у своју околину и поклања

[1]) Г. Срећковић „скрхавши стару властелу створи — нову, чиновничку господу“. Гл. XXVII. 241.

им своје поверење.[1]) Свака је аристократија по начелу ексклузивна. Српска је властела још нарочито ексклузивна била према грчком елементу. То је била њезина политичка традиција. Није ли се она толико пута дизала противу Немањића, само због њихових грчких симпатија?! Душан је био и сувише моћан да би се противу њега дизали. Све изгледа на то, да је властела увиђала и одобравала циљ којој је Душан тежио (Цариград!), али није разумевала његове путове и његова средства. Грчке патриције у служби српскога цара вређали су српску властелу, као што су грчке владике у епархијама српскога царства вређале српско високо духовенство. Душан је могао да буде „царь Срьбьлѣмь и Грькомь", али властела српска није могла да буде друго већ *српска* властела.

Може бити да у том неразумевању међу Душаном и старом српском властелом лежи прва клица за потоње нереде и падање. Душан је имао у намери да од српске, бугарске и грчке државе начини *једно*, велико царство источно. То је била без сумње једна од највеличанственијих мисли онога доба. Ствар није била немогућна. Све те три државе имале су једну веру: свима трима грозно је један и исти непријатељ. Али је ипак ствар та била неизмерно тешка. Сва та три народа имали су сваки своју народну прошлост: сваки је имао своју особиту нарав; и према овим двема чињеницама сваки је имао своје особите погледе и тежње за будућност. Да се споје у једно свакоме је од њих у оно доба ваљало жртвовати по добар део од својих назора, својих предмућстава и тежња својих. Душан је о овоме рачуна водио. Свемогућност српске властеле пала је још и као прва жртва овој потреби узајамних концесија. Али је баш то оно, што српска властела није могла или

[1]) Вид. Душанове грчке повеље Грцима у његовој служби. Гласник XXI, 20 до 43, превод г. М. А. Петронијевића.

није хтела да разуме. Она је била по свом животном начелу конзервативна. Ваљало је издржати с њоме огромне борбе, па да се реформише.

Између разних новачења Душанових стару властелу као да је болело понајвећма још и то, што је Душан поделио царство на управне области, и како се чини постављао у њима за намеснике и људе новога реда. Политичка управа с појединим крајевима била је дотле, са свим у духу феудалном, наследна у старим властелинским кућама. Душан је имао ту силу, да по областима постави царске судије, по градовима царске кефалије, од њега зависне званичнике, и да за намесника у једној области данас постави једног сутра другог. Севастократор Бранко нпр. био је за неко време намесник у Епиру; његов син Вук није га по старом обичају на томе месту наследио, већ је добио да управља најпре Браничевом, позније Хумом и доњом Босном. Лако је разумети да је стара конзервативна властела била противна овом новачењу. По смрти Душановој и новим је намесницима ишло у рачун, да се у томе погледу стари ред ствари обнови, те да власт коју су једном већ од цара добили остане наследна у њиховим породицама. Ово је била сва, иначе према ондашњим појмовима врло природна тежња намесника Душанових до смрти Урошеве,[1]) изузевши наравно Вукашина.

Не ћемо се даље упуштати у још ситније рашчлањавање природе оног унутрашњег врења, у коме је Душан царство оставио. За нашу је циљ са свим довољно да потврдимо само, да је под снажном руком првога нашег цара унутрашња организација српског државног живота ушла — али само ушла — у једну веома важну и деликатну

[1]) Ово налазим тим пре за потребно да се констатује, што г. Сречковић говори тако, као да је по смрти Душановој сваки намесник грабио себи, отрзао се од престола и гледао да се зацари!

мену. Од феудалне децентрализације Србија је пошла упутивши се јачој централизацији — онакој каква је према ондашњим приликама могућна била.

Мислим да смо ми већ доста на чисто с тим да је Душан, поделивши царство на неколике области, учинио дело централизације а не децентрализације. Али као да још нисмо на чисто с тиме каква је управо та Душанова централизација била?!

Ово питање заслужује нарочиту једну студију, у коју се овде не можемо упуштати. За даље оријентовање довољно је само да констатујемо, да из свију споменика, које из онога доба имамо јасно излази, да су Душанови обласни намесници имали са свим пространу власт. Они су били представници највише царске власти у области у којој су управљали. Цар им је тако рећи делегисао нешто од својих царских прерогатива.

Важно је питање: је ли ово подељење српског царства у правне и војничке области било по себи извор за слабост и основни узрок за пропаст српске државе?!

Наши кроничари готово једнодушно одговарају да јесте. У нас је тако рећи народно мишљење, да је српско царство пропало зашта с тога, што га је Душан поделио међу обласне намеснике. Г. Срећковић наводи запис у кратовском монастиру, где су исписани намесници а испод њих потписано „одавлен је велика кривица", што је пропало српско царство!" (Гласник XXVII, 242). И сам г. Срећковић као да сматра да је подељење царства у области, био један од главних узрока за пропаст.

Мени се чини да само по себи, оно није било узрок слабости наше, па по томе ни пропасти наше. Нек Србија није била подељена у Душанове области: нек је чинила једну, једноставну, неподељену област; али нек се у њојзи у једном истом тренутку сукобе два представника, један начела моралних, други начела неморалних; борба би се унутрашња инак изродила: организам државни ослабио би

на опет подлегао снажном ударцу са стране. Мисли се да је неслога упропастила земљу. Али неслога је тек само симптом једне политичко-друштвене болести државног тела. Неслога је у самој ствари била већ почетак саме пропасти, ако хоћете, увод у њу, али не и прави узрок њезин.

Оволико само ради напомене, да подељење царства у области историја не може урачунати у ред оних незгода, у којима је Душан царство оставио.

Али и без тога незгода је тих, како видесмо, доста и сувише било.

Државни је организам ушао у једну веома важну и опасну мену; и налазио се у прелазној кризи:

У језгри српске државе политичко врење; политичко суревнивање међу старом и новом властелом, међу старим и новим редом ствари;

За ову језгру, сада већ у грозничавом стању, привезане као теретни баласт, нове провинције са живљем једним који се нит' лако нит' радо са српским живљем спаја;

Католичанство у Босни напредује, а с њиме и одвојност њезина од царства; ову парницу потпомаже краљ угарски Лудовик, и као верни син римске столице и као сусед који суревњиво гледа на моћ српске државе: — у северозападном куту царства, око Клисе и Скрадина, Душанова се војска бори с босанском и угарском војском!

Црква српска у распри с патријаршијом цариградском;

Византијска царевина, које већ због овога које због великог збира тешких удараца, што јој их је Душан задао, слабо прикрива своју жудњу да се освети;

На послетку, турске се ордије већ затркују до у међе српског царства.

Није могућно да је Душан на самртној својој постељи предвиђао све ове големе тегобе. Према њима какву је снагу остављао?! Младог свог сина Уроша, коме је тек девет-

наеста година. Нема сумње да је Душан познавао и карактер свога сина и његово још младо искуство.

Знајући добро како ствари стоје, Душан је на самртној постељи својој морао проводити горке часове зебње, сумње и страховања за будућност сина свога и царства свога. Сви ови тешки тренутци доказали су му из свести што је према великим, заплетеним и веома тешким политичким задатцима остављао младог сина без довољне енергије и без искуства. Зар није могућно, да се овој оскудици у младога наследника доскочи?!

Међу властелом која је Душану верно послужила и која је делила његове мисли био је један човек који је својим искуством, својом енергијом а у једно и византијском гипкошћу свога духа давно стекао уверење и поверење царево. О захвалности, о потпуној оданости и верности овога човека Душан се није ни најмање сумњао, у толико мање, што је тај човек био и некакав далеки сродник царев. Душану се чинило да ће Урош моћи да савлада тегобе, које му с царством у наслеђе остају, ако се уз њега нађе овај искусни и енергични државник. Цар препоручи Вукашину да служи Уроша памећу, вољом и мишицом својом. Вукашин положи заклетву, да ће верно вршити аманет царев. Душан заклопи очи у уверењу да је учинио што је најбоље у интересу свога сина, своје династије и свога царства.

Сиромах Душан силни! Он или није потпуно познавао Вукашина, или је смео с ума, да поред искуства и енергије на престолу треба пре свега високо и незамућено чуство морала!

II.

Видели смо у каквим се политичким приликама заденуло царство српско у ономе дану, кад су сахрањивали првога цара српског.

Са свим би потребно било да сазнамо и друштвено стање ондашње, бар у његовим главним цртама. Није могућно да објаснимо себи потоње политичке догађаје, није могућно да разумемо политичке личности и рад њихов, док се не упознамо са средином у којој су се помицали, тако да кажем с ваздухом, којим су дисали.

На жалост ову важну партију народне историје још нисмо довољно проучавали. Она ће како ми се чини још дуже време бити једнако понајслабији део у нашим историјским опитима. Ја ћу овде у неколико, без сумње непотпуних црта, да обележим како су онда ствари стојале тек колико потреба ове расправе захтева.

Велика маса народа живела је на земљи која је припадала властели, цркви или цару.

Тежак, чобанин (влах) или мајстор, који је живео на земљи каквог властелина имао је пре свега неке извесне дужности и обвезе према властелину као баштиннику те земље, па онда и према цару, као врховном господару њезином.

Они који су живели на земљи црквеној или монастирској, имали су према цркви и монастиру као баштиницима опет такве извесне дужности, чинили су им извесне службе личним својим радом и радом своје стоке, а уз то давали им и известан неки део од производа својих. Цар се сматрао као врховни господар и од те земље, те су по томе и њему ваљали да дају нешто и работају: „како ѥсть законь людемь метохіискимь оу работахь црьковнихь и оу работахь кралѣвства ми“, вели се у једном споменику (Mon. Serb. 111). Али је обично краљ или цар нарочитим актом ослобођавао „људе метохијске“ од „всѣхь работь маліихь и великыихь“, од свега што би њему иначе као врховноме господару дужни били да чине, а ово је начело после ушло и у законик Душанов. [1])

[1]) У изданју Ст. Новаковића чл. 9 и 45.

Веома је значајно што је баш за владе Душанове [1]) законом опредељено шта властелин може захтевати од људи настањених на баштини његовој. Другим речма законик Душанов узима себре у заштиту од прекомерног истезавања од стране властеле. Одвеh је важан онај члан његова законика, који се почиње: Мѣроньхомь вь земли царства ми да нѣсть вольнь господарь оучинити прѣзь законь ништа, развѣ што ѥсть царство ми записало в законице, този да мѫ работа и дава (чл. 46 у издању Ст. Нов.) У овоме акту познајете државника, који хоће да маса народна мимо властелу упире очи своје на престо; познаћете цара, који подкресује крила старој моћној властели, да би својим плановима слободнији лет дати могао.

Али та маса народна није имала никаквих политичних права. Шта више законик Душанов, који је у грађанском погледу узео себре у заштиту,[2]) у политичком забрањује им да имају своје зборове.[3]) Не имајући никаквих политичких права, она није могла имати никакве иницијативе. Властелин је рачунао са себрима настањеним на његовој баштини, као с оружјем које виси у његовој ризници или као с динарима који леже у његовом ћемеру. На коју страну он пође, за њим ће и његови себри.

Политичка је власт била у заједничкој имовини цара, властеле и вишег духовенства. Да богме да је Душан за живота свога имао сву власт фактички у својим рукама. Али не и формално. За време његове владе сабори нису били ретки. Његов законик истина је доказ да је цар ишао

[1]) И пре Душана налазе се појединe повеље у којима краљ нпр. Дечански, казује колико има да работа сокальник а колико мјеропах. Али ово су повеље које се односе на извесно једно место; док оно што Душан уређује има карактер општег закона за сву државу, за све и свакога.

[2]) Види чланак 46, 47 и 48.

[3]) Види чланак 19 издање Ст. Новаковића.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА „РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ“ ЛЕСКОВАЦ

на то да поткреше моћ властели, али у једно и доказ, да је у ње још пуно моћи и значаја остало.

Велики део народног богатства отишао је на зидање цркава и манастира и на издржавање њихово. Не ће бити претерано ако кажемо да је у земљи између Фуршке горе и Олимпа број цркава и манастира у Душаново време износио преко хиљаде. А колико им је било свештеника, калуђера и калуђерица?![1]) У државноме сабору седео је велики број игумана, осим патријарха, митрополита и владика. У дипломатској државној служби скоро свагда видимо калуђере. Како је у служби државној мало места било за толике калуђере, то они одлазе у службу к властелима као њихови секретари и поклисари. Кад погледате из далека на ондашње друштво, видећете гомилу једну у којој је скрлет властелински јако измешан са црном мантијом монашком; поред калпака с челенкама пуно камилавака. Навући црну мантију било је онда не само дело богоугодно већ како се чини још и с особитим земаљским користима скопчано. Али кад год се претера граница установе, ма каква да је, изопачава се. У Душаново време многи калуђери и калуђерице налазе за удобније да живе по градовима и иначе по приватним кућама, него ли у монастирима.[2]) Знатно је, да се већ у оно доба налази монастира који су опустели. И још је нарочито знатно да Душан гледа да се стане на пут злоупотреби с постризавањем.

---

[1]) У Душанову законику (у изд. Ст. Нов. чл. 63) утврђује се да се на сваких хиљаду кућа храни по манастирима 50 калуђера. Према томе слободно можемо рачунати, да је у најмању руку у Душановоме царству било десет хиљада калуђера.

[2]) „И калѹгѥриѥ и калѹгѥрице кое се постризаю тере живѹ бу своихъ коукѩхъ, да се ижденѹ и да живѹ по манастирѣхъ“ чл. 70. Зак. Душ. изд. Ст. Новаковића.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА „Радоје Домановић“ Инв. бр.: 312687 Сигнатура: 321

У властеле се, као и у духовенства, нагомилало велико богатство. Сјајност у једнога властелина пробудила је жељ за сјајношћу у другоме. Богатство можда нигде није имало већу привлачну моћ, него у земљи између Мластака и Цариграда, и можда ни у којем веку тако као у четрнаестом, кад је око још младог и необразованог друштва тако жудно дрхтало на скрлетној кадифи и зеленој чоси. У сјајно искићеним црквама служило је духовенство одевено у свилене и златне одежде; у господској свити царевој блистала је свила и кадифа, златни и сребрни пасови и самур-калпаци. У опште ондашња властела и ондашње духовенство били су два рођена брата, синови једног истог века. На нашим старим новцима, владаоци су нашн нацртани у руву врло наличном на окрут ђаконски. У опште при свечаним приликама помпа цара окруженог властелом, много ће бити налик на помпу којом се при таквим приликама првосвештеници окружују.

У осталом сва ова сјајност покрива још доста суровости. Испод одаје која је застрвена чохом и у којој су клинови за вешање оружја, све од самог чистог сребра, лежи доле дубоко „љута, тугљива, мрачна“ тамница.[1]) Једна од најлепших црта човечности у Душанову законику јесте што он наређује да „кто дрьжи тьмьницоу оу царевои земьли, да не прима ничпега человѣка без книге повелѣніа царева.“ — Жива се осећа потреба правице, али су казни још сурове. Живот се људски још мало цени. Људи су храбри, али и сујеверни. Властела очевидно жедни за углађенијим животом, али ухватити политичког противника на му избости зенице или му усијани леген принети к очима[2]) те

[1]) Овим се карактеристичним придевима служе Дубровчани у једном своме писму. Пуцић, I, 138.

[2]) Ово су два начина на које су ослепљавали у византијској царевини. У нас је канда овај други био више у обичају. Ако се усијан леген није са свим примакао к очима, онда се вид

га ослепити, још се сматра као један од целисходних начина учинити га безопасним.

Вера овога друштва појављује се у великолепним и у тајанственим облицима. Задовољава око, задовољава ухо, запоси осећања. Властелин је ван цркве глобио и кињио своје себре, ватром и мачем ударао на суседног властелина, али се није устезао, да прашином и крвљу упрскан сврати на јутрење у прву цркву да се пун поверења у милосрдност божију крсти, иконе целива и поклони пред моштима свеца каквог. Властелин, који је оседео жедњећи за благом, за влашћу и силом, који је у тој жељи изнурио своју снагу у сплеткама, у подземним и отвореним борбама, изнурен и изнемогао сигурном ногом улазио је у манастир какав те обукао црну ризу. За чудо је с коликим су се поверењем ови грешници скалањали пред олтар Христов. У томе има нешто наивности, али и доста вере. Да бог ме, вера у Србији четрнаестога века, бар по нашој мисли, још није пун светао дан хришћански: она је тек свитање, пола ноћ а пола зора, као и цело друштво што је пола углађено пола сурово. Али очевидно и без сумње век је тај имао веру.

Није мање тешко да се у неколико црта обележи друштвени положај „женског народа.“ Као све што је чудно у овом чудном веку, тако и положај женскиња. На западу од Европе видимо где деца од десет година седају на владичанску столицу; на истоку опет видимо где се девојчице од 6 и 7 година већ прстенују а у 12-ој години венчавају! Жене властелинског реда већ износе свој уплив на мушкиње и изван домаћег круга. У веку у коме сребро, злато, скрлет, црква и светитељска чудеса имају толиког значаја и уплива, није могућно да жена остане без значаја и уплива. Упоредо с развитком луксуза у српској држави

није са свим губно, или се позније премда несавршен повраћао. Ово је оно што се с Дечанским збило.

четрнаестога века, расте и уплив женскиња. Највише женских имена, које имају неке историјске важности, управо су из друге половине четрнаестог века.[1])

Али поред њиховог очевидног уплива на политичке догађаје, оне ипак служе високој политици тек просто као средства, као живо благо којим се зли ђенији политичких заплета мите и поткупљују. При удадби и женидби већином, и тако рећи по правилу, гледало се на политичке користи. У самој ствари ово је било само за то, што су породичне свезе у опште имале великог значаја. Чим су се две властелинске куће сродиле удадбом и женидбом одмах су у неку руку постале као једна кућа. По општем назору ондашњем ваљало је да једна другу потпомаже. Да богме да је и од тога правила било изузетака. Троношац изреком каже, да је Лазар био силан због својих породичних веза. Кћери његове биле су му важан извор за његову политичку моћ. Измирење између Синише и Хлапена постигло се или утврдило се тек удадбом Синишине кћери Анђелије за Хлапенова пасторка Тому Прељубовића.[2]) Деспот Нићифор (Грк) да би се у политичком погледу оснажио, отерао је био своју прву жену, на тражио да се ожени Тодором, сестром царице Јелене. Занимљиво би било кад би се потврдило да је ова Тодора после пошла за Угљешу брата Вукашинова.[3]) У томе би био један нов основ за

[1]) Ради примера само наводимо: царицу Јелену, матер Урошеву, Евдокију матер деспота Драгаша и Костадина, Анђелију, жену деспота Томе, царицу Милицу, Ефимију кћер кесара Вохине, госпођу Јелу Сандаљевицу, госпођу Мару Бранковићеву, Јелену, матер првог краља босанског итд.

[2]) Срећковић.

[3]) Ово је имало бити год. 1357-58. Или је Тодора на скоро за тим умрла, па се Угљеша оженио кћерју кесара Вохине: или је ова била његова прва жена па је частољубиви Мрњавчевић оставио ради свезе с Тодором, сестром царичином. Ко зна каква меланколична двосмисленост не лежи у оним речма

политичку моћ Мрњавчевића, и један нов који би објасниo за што царица Јелена у први мах не вероваше да је Вукашин убица Урошев. Сам Вукашин гледао је да придобије Баошу на своју страну, обећавши му кћер своју за жену. Позније је то исто према Босни огледао и кнез Лазар, и како се мисли најмлађа кћи његова већ је обручена била за Баошина сина, кад битка косовска преврну све политичке одношаје, и заручница Баошићева пође за Бајазита.

Оно што знамо о женскињу онога доба није много, али је занимљиво што у оскудном цртежу ипак можемо да разликујемо више разних типова. У жени Краљевића Марка видимо тип неверне жене, која оставља и издаје свога мужа. У Анђелији жени тиранина Томе имамо тип верне и племените жене, која с анђеоском стрпљивошћу сноси све чудовишности свога мужа и која је не само стрпељива жена; већ и мудра и блага госпођа народу јаничком. Према сестри Леке капетана, као еманципованој поноштьивој властелинци какву нам је народне песме представљају, кроз завесе на хиландарским дверима говори опет једна дубоко осетьива, смерна и благодарна женска, монахиња Јефимија „некогдаже деснотовица.“ На у каквој нам лепој слици народна песма представља царицу Милицу, госпођу од Немањићске лозе, смерну, нежну и опет пуну господства. Њу нам историја изводи као поштованьа достојну матер осморо деце и као жену која схвата своје земаљске и народне дужности, кад се усред највеће буре, која државу једну снаћи може, налази сама поред упражњеног престола!

Ово што знамо о женскињу вишега реда ондашњега доба, истина је мало, али нам отвара са свим неочекивану и велику перспективу једну. Кад је у другој половини четр-

што их је Ефимија на завеси хиландарских двери извезла: „прежде бо соуда твоюго господи осоуждена есмь“! Види Гл. V. 299.

наестог века, поред ниских и неморалних жена властелинског реда било још и жена високо моралних, којих душевна чистота просијава кроз све векове чак овамо до нас, — је ли могућно да у властели ондашњој поред себичних и неморалних људи није било и људи с високим чуством морала, с готовошћу да се жртвују за високе и чисте идеје?!

Ја мислим да то није могућно.

Допустите ли ову предпоставку, — а ништа није природније већ да је у друштву, које је Душан оставио, било и људи племенитих и моралних, — онда обично схватање о узроцима пропасти српске државе не може да опстане. Пропаст се та објашњава на са свим други начин.[1])

III.

Видели смо у каквим је политичким неприликама Душан оставио царство. Упознали смо се и с неколиким карактерним цртама оновременог стања друштвеног. Веома би нам добро дошло, кад бисмо се упознали још бар с најглавнијим карактерима, који су најважније политичке улоге у овој великој историјској трагедији имали.

Три главне историјске личности онога доба јесу: Урош Вукашин и Лазар.

Урошу је било једва девет година; кад га је Душан закрањио. Ми сад већ знамо нешто од свечаности, којом се тај акт вршио, и у духу гледамо како се по свршеном

[1]) Г. Срећковић представља нам историју онога доба тако, као да се друштво српско састављало све од самих безазорних и крајњих себичњака. По њему одмах чим је Душан стиснуо очи, сваки је почео да граби што више за себе, без икаква обзира на државне интересе и на морал. Ја се надам да ћу показати да ни најмање није потребе замишљати овако чудовишно, готово надприродно стање друштва, на да се објасни пропаст државна.

црквеном обреду велика и мала властела српска поклања детету краљу.[1])

Не може сумње бити о томе да је Душан дао сину своме учитеље, какви су се у оно доба најбољи нашли. Могућно је да је сам патријарах Јаниһије, који се пре 1347 бавио на двору Душанову као царски логофет, био један између његових наставника; много вероватније да му је главни наставник у детињству био какав Светогорац, славан са своје побожности и учености. Да су духовници били наставници Урошеви закључујемо не само по томе што је то тако било и на византијском двору, што су духовници у опште били представници учености, него што нпр. за краља Дечанскога извесно знамо, да му је учитељ био јеромонах хиландарски Андоније. Сам Душан спомиње овог Андонија као „доуховнаго наставьника и оучителм отьца кралѣвьства ми.“[2])

Душан се није много бавио у Призрену на двору. Делателан и енергичан он је летео час на ову час на ону страну. Оно што патријарх Пајсије каже: „царь же прѣвисокы Стефань овогда вь Скопію градоу, а овогда вь Призрѣноу, и вь грьчскои страни Серезоу многажди“,[3]) — са свим се потврђује оним што знамо сад из докумената ондашњег времена у главним нашим зборницима. Урош је остао на двору под непрекидним уплнвом матере своје да се учи закону божијем, писму, књизи, на сву прилику и грчком језику, од својих духовних учитеља. У тим годинама, кад је Душан проводио време на бојним пољима, положене су у срце Урошу клице за његов благ, мек и мирољубив карактер.

[1]) Вуди Гласник XXV, молитву о постављању краља. — У Византији су првороћени синови царски често још одмах по рођењу добивали титулу краља (βασιλεύς). Michael Attaliota 78 у Krause, die Byzantiner, 289.

[2]) Mon. Serb. 122.

[3]) Житије цара Уроша, Гласник XXII, 220.

Да богме да Душан није намеравао да васпита свога сина за манастир, већ за престо. Да богме да је Урош ушавши у јаче године имао и веште учитеље витешких вештина. Али од ове стране његова васпитавања остала је те се у потоњем животу показала само његова љубав, може бити и страст, к лову.

За чудо је како до сада још немамо споменика, да је Душан у последњим својим ратовима водио Уроша са собом. Једина белешка, коју до сада имамо о једном заједничком путовању Душана, царице Јелене и сина им Уроша, са свим је карактеристична за нарав Урошеву. Путовали су очевидно из Скопља у Сер, год. 1350. Урошу је тада била тринаеста година. Путујући ударе на развалине неког манастира. Први поглед на њих разбудно је у детету Урошу жудњу да светињу ту обнови, да из развалина цркву дигне. У истом се часу, вели Душан, и у њему и у царици таква иста мисао пробудила. Остављамо на страну лепоту овог психологијског појава, где један исти предмет у једном истом тренутку у оцу, у матери и у сину једну исту мисао разбуђује. Обраћамо на њ пажњу само у толико, у колико је он доказ, како је васпитање Урошево суштаственo религиозно морало бити, и како је душа његова веома пријемљива била за тајанствене утиске.

Него по споменицима налазимо доста сведочанства да је Душан почео доста рано да посвећује Уроша у форме државне управе. На многим баштинским повељама цар вели да се најпре договорио с превисоком госпођом царицом Јеленом и „превазљубљеним му“ сином краљем Урошем. Изгледа као да је Душан поглавиту пажњу обраћао на то, да свог сина спреми за државника, за вештог и формама вичног управљача државом. Не за војводу. Може бити баш за то што је Урош био јединац, отац његов волео је да га сачува од свију могућних случајности бојнога поља и свакојаких незгода ратнога похода, него да у њему изобрази војсковођу.

Све ове прилике стекле су се, да од њега начине благ и мек карактер. О њему се у једном летопису згодно вели, да је био „прѣизлиха милостивь и кротькь.“ Милостивност или мекост карактера обично искључује следственост. Без следствености енергија не вреди. Ставите један благ, љубазан, милостив, али у исто време неследствен и неенергичан карактер у окршај политичких партаја, он ће непремено да изгуби равнотежу и да пропадне.

Урошу је било лако убедити нпр. да му од Вукашина прети опасност и да је прека потреба да се од овога власт одузме. Али кад би властелин какав охрабрен овом увиђавношћу Урошевом, истакао на среду у ондашњем времену са свим обичну мисао, да Вукашина ваља ухватити и ослепити те да се безопасним начини. тада би се милостивност његова срца дизала на буну, и сва његова политичка увиђавност не би долазила ни до каквог практичног резултата.

По благости његове душе њему је заиста права радост била да чини добра. Кад читате уводе у његове повеље чисто вам из њих у лице веје уверење, да Урош заиста сматра као једну од најлепших прерогатива царске круне да чини милости. Али млади цар, који се очевидно радује да добра и милости чини, да ли ће он с готовошћу пристати да се због његових личних интереса пролије крв братска у међусобном рату?!

Благ, љубазан, милостив; неследствен и без енергије такав је карактер Урошев. Народ га називаше „нејаки Урош.“ Ово је чудноват израз. Једна ова реч казује цео карактер Урошев, и целу историју његову. У тој једној речи осећате и народну симпатију према племенитој души Урошевој, а у истом тренутку и нежан прекор слабости једнога цара. Али чисто као да у оном истом тренутку, у коме народна свест осуђује оскудицу енергије у Душанова наследника, у истом тренутку народно осећање потпуно извињава последњег Немањића, и с горчином се окреће да баци свој поглед на Мрњавчевиће.

Вукашин, Угљеша и Гојко Мрњавчевићи истичу се напред на историјску позорницу тако, да није могућно да се погледи потомства на њима не зауставе. Они су тако важне историјске личности, да би вредно било да им потражимо чак и колевку, па да их пратимо кроз детињство и младост, е да ли би тако лакше разумели све оно што су између смрти Душанове и пропасти своје на Марици радили.

Ко су ови Мрњавчевићи?

Г. Срећковић вели, да се у самој ствари још не зна управо ко су и одакле су. Кроз досадашње наше историје иде као нека слутња да су од ниског рода. Троношац вели да нису „ни од какве високе фамилије“ (Гласник, V. 69). Мајков говори о Вукашину као о дошљаку на двор царев. Троношац вели да су из горње Зете, из села Мрњака, од којег им је и име. Народне песме налазе Вукашина у младости његовој у Скадру, дакле опет у Зети.[1]) Народно предање казује, да им је оцу било име Мрња, па од њега им презиме.

Ни у једноме од ових казивања не лежи цела истина. Али рекао бих да у свакоме од њих ипак по нешто истине има.

Пре свега што се за Мрњавчевиће каже да нису били од високога рода, тим се још не вели да нису били од властелинског рода, већ само да нису припадали великој властели, која је од старине држала велике земље и имала под собом мању властелу. Отац Вукашинов могао је бити властелин каквог обласног кнеза, нпр. кнеза од Зете, па ипак да летописци говоре о његовој кући као да није високога рода, особито кад то говоре стављајући се на гледиште царске крви, као што то и јесте случај у Троношца.

Вукашин је око 1369—1370 био већ сед старац. Он се на сву прилику родио још с концем прошлог, тринае-

[1]) Вид. Женидбу краља Вукашина у Вукову издању.

стога века; негде између 1290 и 1305 год. По народном предању оцу му је име Мрња. Ставите према овоме, да по споменицима баш око 1290 налазимо једног властелина коме је име Мрњан. Узмите још да је тај Мрњан у Зети, — на двору краљице Јелене, која је тада ову област као овај апанаж уживала, — у Зети, у којој су се по летописцу Мрњавчевићи родили и у којој народна песма ставља Вукашина у време женидбе његове. Мрњан је казнац краљице Јелене; он служи краљицу као дворанин његин. Ово није неко празно достојанство, већ је то права служба дворска, које тешко да би се примио какав велики властелин, који има да управља сопственом великом баштином и који има око себе читав свој двор од властеличића што су под њим. Казнац Мрњан властелин је, али за њ би летописац са свим умесно могао да каже да није од „високе фамилије.“ И ништа не би било обичније већ да је Мрњан, удворивши се краљици Јелени својом верном службом, добио за жену какву рођаку краљичину. Кћери и сроднице краљевскога дома мало не све удомљавале су се у Србији, полазећи за краљеве властеле, већином оне, који су се дуже време на двору или иначе у непосредној околини владаочевој налазили.[1]) Овим би се објаснило не само оно што се које из народних песама које из летописа види, да је Вукашин био у некаквоме сродству с Немањићима, већ и од куд то, да сва три спна једног по себи познатног властелина дођу под руку цару Душану и за његова живота достигну висока достојанства.

Потпуна извесност да је казнац Мрњан отац Вукашина Угљеше и Гојка, за мене виси само о једном писмену. Има

[1]) За кћер краља Владислава знамо да се удала за кнеза Ђуру (Mon Serb. 54); за једну кћер Милутина краља летописци неки тврде да се удала за кнеза Прибца (оца Лазарева). Евдокија (по Даничићу кћи Дечанскога а по моме мишљењу кћи Душанова) удала се за кнеза Жарка итд.

ли каква филолошка парница којом се од Мрње или Мрњана може у нашем језику да начини Мрњавчевић?! Али ако је случајно погрешно прочитано Мрњан место Мрњак?! Покаже ли се да уместо Мрњан ваља читати Мрњак, онда ће мислим престати свака сумња да је казнац краљице Јелене Мрњак, отац Мрњавчевића.

Говорећи о Баоши Троношац наводи као једну општу карактерну црту у Зећана — притворство и лукавство. Ако једна црта у карактеру каквог човека може да покаже где му је завичај, то притворство и лукавство Вукашиново показује нам га као Зећанина. Али он није био само притворан и лукав; он је био заиста и способан, вешт и енергичан. У даљем току ове расправе имаћемо прилике, да ово у делима његовим покажемо. Несрећа српска баш и јесте у томе била, што је Вукашин уз велико властољубље своје био још и лично способан и веома енергичан. Душан тешко да би га поставио за свога логофета, још мање за обласног намесника а још најмање за првог тајног саветника своме наследнику, да у њему осим свога рођака није познавао још и вешта и способна државника.

Кад би довољно било да је неко само властољубац, па да је у стању да преокрене стање ствари у царству, то би се царства сваки час преокретала. Властољупци без способности и без енергије пропадају у истоме тренутку у коме се на позорници историјској појаве, ако се у опште и појаве. Само властољупци обдарени личним способностима или и богатим искуством а пре свега и на сваки начин великом делатељношћу и решителношћу, остављају у историји споменa, добра или зла, према томе каква им је циљ, каква средства и какве последице.

Представите ли себи Вукашина као човека без способности и без усталачности, онда се не може да разуме наша историја од 1356 до 1371. Не може да се разуме за што је Душан баш њему поверио да буде „навјетник“ Урошу,

не може да се разуме. како се он могао онако дуго да одржи на своме месту противу воље Урошеве и противу већине властеле.

Рођен у Зети, тако рећи на трговачкој капији српској према Дубровнику и Млецима, Вукашин је имао прилике да још у најранијем свом детињству опази, како велику моћ у свету има динар и перпера. Још у Зети он је могао да има прилике, да се обучи дрском и далеком рачуницу трговачком. Само човек који рачуна може да буде истински следствен, а следственост је као што ћемо видети једна суштаствена црта у карактеру Вукашиновом. Како му родитељска кућа није била врло богата, то је лако могућно, да је Вукашин дошао у службу цареву жедан богатства. Жеђ за богатством у самој ствари није друго већ жеђ за силом и сјајношћу (осим ако носи карактер тврдичења): она очевидно лако прелази у жеђ за влашћу, у којој је и сила и сјајност.

Сва три брата служила су цару Душану у његовим великим предузећима. Угљеша се особито одликовао на бојним пољима, те га Душан почаствова титулом ћесара. И Вукашин се вељбао у рату, али његова је права област била унутрашња управа и дипломатисање, једно бојно поље на коме треба дубоко познавање људи и облика унутрашњег државног живота, где је често потребна глаткост речи и гипкост духа, понекад лукавство, свакад енергија. Године 1351 налазимо Вукашина као царева логотета. Он је као неки царев секретар за све државне послове. Као такав он је као и секретар државнога сабора. То је место, на коме се имао потпун преглед свега оног како су унутрашње и спољашње ствари текле, место једно, на коме се драгоцена искуства прибрати могло. Од царског логотета Вукашин је постао царски намесник у области, која је захватала нешто од Маћедоније и Прилипску. Као овакав обласни намесник затекао се он, кад га је Душан са-

мртне своје постеље позвао да се закуне да ће верно помагати младоме наследнику пространога а још нескристалисаног царства.

Као логотет царев и после као намесник једне области која је у тако блиском додиру с Византијом, Вукашин је имао прилику да се основно упозна с византијским односима. Карактер који је под утицајем латињанских односа почео у Зети да се образује, довршио се под утицајем византијских односа у Прилипској.

У Вукашиново време државничка мудрост у Византији већ се одавна изменила у право лукавство и ниско сплеткашење. Под покровом светињичности овладао је груб материјализам. Да се циљ постигне, за византијске политичаре свако је средство постало добро. Жудња за уживањем, сјајношћу и господством, угушила је свако осећање морала, и лаж, подлост, ласкања а у датој згоди отворено насиље и препредена свирепост, — то су обична оружја византијских државника у унутрашњим страначким борбама; борбама не за начела већ за власт.

Осим свега, од године 1340 византијска је царевина била позорница политичких догађаја, које је Вукашин с нејасном слутњом своје будућности изучавао.

Какви су ти догађаји били?

Цар Андроник трећи имао је на двору своме даровитог и вештог једног државног саветника и војводу, — Јована Кантакузена.

Андронику је приспео час смртни кад сину његовом Јовану још није било ни пуних девет година. Цар ослањајући се на верност свога мегало-доместика Кантакузена, остави му да буде са-цар младоме Јовану.

Кантакузен се у то доба није десио у Цариграду већ негде у Маћедонији. Противници његови задобију за своје назоре царицу Ану матер нејаког Јована, те ова захте да се Кантакузен одрече свију својих звања и достојанства.

Кантакузен не усхте то да учини, већ се лати да оружјем сачува себи свој положај. Наступише међусобни ратови, у којима је Душан дејствително помагао Кантакузену, те је овај и успео да у Цариград уђе као сацар Јованов. У осталом непрекидне сплетке, отворене и потајне политичке борбе најпосле му досаде, те се као монах Јоасаф склони у манастир године 1355, — оне исте године на концу које је наш Душан преминуо.

Кантакузен је долазио да двор Душанов кад је требала помоћ српска да му врата на Цариграду отвори. И познније везе његове са српским двором биле су честе. Могућно је дакле да је Вукашин и лично познавао византијског државника, који је успео да поред законитог цара нађе на престолу места и за себе. Али није могућно да он све догађаје није добро познавао, и да поставши једном и сам „наветник“ младога цара, није о њима често премишљао, налазећи у таквом премишљању нове хране за своје гладно властољубље.

Али баш за то што су ови догађаји у опште у царству српском познати били, понеко од старе искусне властеле, видећи поред српског Јована и српског Кантакузена, могао је с основом да прориче озбиљне заплете, несреће, можда унутрашњи рат као и у Византији. Да богме да их је много било који су завидели положају Вукашиновом. Али и осим тога, Вукашин је већ био далеко у годинама, он је био на видноме и високом месту, његов је карактер већ у небројеним приликама морао излазити на видик, и сума свега овога као да је било то, да је он више људи од себе одвраћао него што их је привлачио. Оне које је привлачио, привлачио је не својим карактером, не особинама своје душе, већ средствима спољашњим, моћу својом, богатством и утицајем својим. Оне које је одбијао, одбијао је самим личним особинама својим, притворством, лукавством, грамзљивошћу за влашћу.

Тако поред младог цара од деветнаест година, пуног љубазности, с благом душом и меким карактером, видимо једног човека који је, давно претуривши педесет година, пун искуства, неуморно делателан, строг и хладан као какав пустињак писан на дрвету, себичан, властољубив.

Вукашин је знао како мало може да рачуна на пријатељска осећања велике господе српске. Ово као да је знао и сам Душан, јер како један летописац вели, цар је наредио, те још за његова живота војинство и властела која се око цара затекла положи заклетву на верност Вукашину. Под војинством овде ваља разумети личну гарду цареву.

Није невероватно да је ову заклетву сам Вукашин захтевао. Он није хтео ни да један часак буде у власти а без коликих толиких гарантија да је заиста може да врши.

Кад су весници и к најдаљем властелину однели глас како је преминуо велики цар, како је на самрти препоручио Вукашину да буде „наветник“ младоме цару Урошу, они су још додали, да су воинство и властела дворска положили заклетву да бране аманет царев.

И они који су још од пре мрзили на Вукашина, и они који су га омрзли у часу кад су чули за његово узвишење морали су увидети да се у томе времену противу тог човека не може ништа. У истоме тренутку кад им је јављао какав је аманет цар на њему оставио, Вукашин је јављао да се царево војинство заклело да брани тај аманет. Осећате да на позорницу излази један човек који се не устеже да од моралних идеја апелује на материјалну снагу.

Вукашин је човек материјалних рачуна, материјалних циљи, материјалних средстава. Он опако већ стар, дрктн жудећи за земаљским царством.

Међу властелом која је мачем и мишицом својом ширила међе Душановог царства, имао је један, који је и стасом и лицем за чудо налично на цара.[1])

О Душану знамо да је био необично стасит и личан. Сиромах Мезијер описује га као каквог дива. Вели да је био телом већи од свију људи на свету свога времена и страшан у лицу. (Гласник XXI, 283). Судећи по живописима који су се сачували, знамо да је био сивих очију и орловскога носа. Да је у широким прсима његовим куцало велико једно, јуначко срце, то је записано на делима његовим.

Такав је од прилике био и кнез Прибац. Горостасан, орловског носа и орловског погледа Прибац је тако рећи на своме челу носио печат свога јунаштва. Он је био један од оних угледних јунака, које је народно уображење тако радо упоређивало с огњеним змајевима.

Телесна једноликост врло могућним начином произвела је у ова два човека и једноликост душевног расположења. Свакојако остало је записано, да је цар Душан био у срдачном пријатељству с властелином својим Принцем Гребостреком.[2]) Године 1340 ми га налазимо поред Душана као његова логотета. (Пуцића спом. Дубр. арх. II. 47). Троношац шта више тврди, да су они били и у блискоме сродству, почем је кћи краља Милутина а тетка Душанова (по деду али не и по старој мајци) била жена Прибова.[3])

[1]) Лазареву оцу „име беше Прибец. Єгоже приблизь биваше любовію цароу Стефаноу Душаноу, и лицемь и възрастомь ѡбоихь єдноличии беѧхоу! Родословіє сербскіи цареи. Гл. XXI, 252. Ове се речи по моме хватању односе на Приба, а не на самог Лазара, како г. Срећковић мисли у примедби к томе месту.

[2]) „И по любви сердечнои родителѧ Лазарева, прими Лазара себѣ у слоужбоу вь свои дворь царьски.“ Родосл. срп. цар. Гл. XXI, 252.

[3]) „А втораѧ (кћи краља Милутина) по ѡтцѣ (удаде се) за воєводоу Прибца Греблановића архимаршала Милутинова, ѡтъ неѧже родилсѧ Лазарь.“ Гл. V. 60.

Било како му драго, — било из личног пријатељства, било из сродничких призрења, или и из једног и другог — свакојако Душан је примио у свој двор сина Прибовог Лазара.

Двор царев био је у оно доба за младу властелу најбоља школа која се замислити дала. Све што је царство имало најбољега у јунаштву, у поштењу, у побожности, у науци и вештини, све се то стицало на двор царев. Да богме да је и по неком препреденом шарлатану по кадкад испадало да под овом или оном маском уђе у двор, али су то изузетци били. Цар — и особито цар Душан сматрао је за своју дужност да буде сам собом углед у јунаштву у државничкој мудрости, у врлинама властелинским: у многоме погледу он је то и био, у многоме опет отишао на странпутице, које карактеришу ондашњи век. Млад властеличић који је уз трпезу вином дворио, ипак имао је пред собом отворен савремени свет у најбољим представницима својим. За цареву трпезу седали су старе војводе и стари кнежеви, искусни војевању, искусни у државној управи; ту је седео патријарх, ту протопопи и игумани све то живе књиге цароставне. Млади дворођржица точио им је рујну малвасију у златне пехаре; са њихових се усана

У овој белешци имамо врло добру потврду, да је г. Срећковић својим рачунањем добро определио време кад се Лазар родио. По његовом рачуну то је било около 1322 год. (Вид Гл. XXI. 252 у примедби). По напред наведеноме месту из Троношца, друга кћи Милутинова удала се тек по смрти очевој. Милутин је умрьо 1321 год; кћи му се удала негде између 1321 и 1322, и Лазар се родио или 1322 или — што се мени вероватнијим чини — године 1323. Он је на сву прилику дошао на двор око 1339 год. кад му је било 16 година 1340 налазимо му оца у дужности царева логотета: он је оставио двор царев тек кад је добио „Драгутинову државу" у управу, то је било по мом мишљењу (види ниже у тексту) око 1347. По томе је Лазар провео на двору девет година

за њ просипала наука неоцењива, скупља од бисера и драгог камења, — тајна јуначког, хришћанског, корисног живота. Па онда страни отмени путници, нарочито крајње побожни и (за онда) дубоко учени монаси светогорски, и поклисари суседних држава нису били ретки на цареву двору! Колико се само од њих могло чути и научити! И колико дражи у њиховом причању о ономе што има и шта бива у њиховом завичају, а што нема и шта не бива у српскоме царству! Није ли једно такво причање очарало Раска Немањића, да остави двор оца свога, те да свету Гору тражи?!

Лазар је дошао млад на двор царев. Душан га је примио међу своје дворoдржице и пазио га као сина Прибовог. Али се Лазар брзо сам својом заслугом напред истакао. Све што је у народним песмама и у кроникама остало запамћено из онога доба, све једнодушно потврђује, да је међу свима дворанима Душану Лазар био најмилији. „Ради кротости, и блага обичаꙗ и добродѣтельи ѥго и храбрьства самомь почитаѥть се оть цара и прьвыи вь полатѣ ѥго поставлꙗѥть се“, вели се у једном споменику (Види Гласник XXI, стр. 159). У Родослову српских царева опет вели се: „велми угоди царю; и бисть ємоу Лазарь миль зѣло“ (Гл. XXI, 252). Лазар је у двору цареву господски однегован. Његова се васпитаност огледа у целом његовом потоњем делању. Његова државничка мудрост, његово јунаштво све је то у царевом двору под непосредним утицајем царевим усађено у душу младог Грбљановића.[1]) Лазар је постао један од најваспи-

[1]) Може бити да је баш та пажња којом је Лазар одликован на царевом двору, дала још онда повода да се помишља да је Лазар природни син Душанов. Вероватно је да је Лазар налично на свог оца, а по томе и на самог цара; летописци изреком кажу да је и Лазар био стасит и спажан. Ова би наличност била други извор за храну оној претпоставци.

танијих и најобразованијих људи у Душанову царству. Проводећи своју младост на двору и уживајући повереље царево. Лазар је знао мисли и планове Душанове, знао његова уздања и његове зебње. Ако је нко могао да настави предања дома Немањићевог. то је тај човек био Лазар. кога је у та предања посветно сам Душан.

Душан се постарао, да на време Лазара ожени. Кад је дошло време женидби Лазаревој стари Прибо као да је већ мртав био. Иначе би то пре његова дужност била да потражи сину друга а себи пријатеља.

Стари кнез Вратко (Југ Богдан) био је сродник царев. У његовим је жилама потицала крв Немањића [1]) Старац је у своме дугом животу показао доста јунаштва и мудрости и Душан га је усрдно волео. Године 1352 усред озбиљних државних послова у Серу цар се лично заузима да се кнезу Вратку врати његов златни и сребрни пас. који је лежао у Дубровнику у залози. [2]) Овај кнез. којега један златан појас задаје посла једноме цару и једној слободној општини (Дубровнику). имао је кћер једну. која је. судећи по народним песмама, била на особити понос оцу и браћи својој, а судећи по историји заиста то и могла бити. По ондашњем византијском обичају кћери од господских кућа неговале су се и васпитавале у најранијој младости својој са свим одлучене од мушког друштва. отуда је оно у нашим народним песмама. да девојке „у кавезу" расту. Али оцуда куд сунчане зраке не продиру. глас о леноти дево-

Нама на против та претпоставка служи као знак, да је у Лазара било неких физичних или моралних особина, које су дале повода онима, што ствар познавали нису, да мисле онако.

[1]) Вратко је био син кнеза Вратислава; овај је син жупана Дмитра, а Дмитар је син Вукана. Вукан други син Стефана Немање вид. у Даничићев Рјечнику реч Вратислав и Вратко.

[2]) Пуцића Спом. Арх. Дубр. II, 21

јачкој продире, пробија кроз дебеле зидине властелинске куле, те полеће по свету. Лазар, који је на двору цареву тако често био у прилици да се омили кнезу Вратку и да се спријатељи са синовима његовим, не може бити да није чуо што о Милици. Душан се сам заузео за жудњу свога љубимца, и његовим посредовањем Лазар је назвао Милицу женом својом. —

Лазар је дошао на двор царев као бојажљив дечко, скромно идући за старим кнезом Прибом, оцем својим. Он излази из двора богат за онда пространим знањем и високом васпитаношћу, излази и сам као кнез и царев намесник простране једне области, и још праћен младом женом господскога рода, женом која се показала вредна да да буде мати деце његове, достојна да буде царица читавом народу једном.

Као што се види Лазар је у своме младом добу био један од оних људи, к којима и срећа воле да дође. Али у исто време и један од оних ретких људи који се не дају срећом размазити, већ само још већма морално уздићи.

На овом месту где гледамо како Лазар с двора царева одлази ваља нам споменути, да је на двору томе било још нечега што је Лазар научити могао али није научио.

Српско високо друштво није могло да се сачува од једне главне слабости свога времена. У византијској је царевини фамилијарни живот давно већ размлитављен; у првој половини четрнајестога века, баш у времену кад се Душан на Боспору васпитавао, Цариград је био између осталога и жалосна престолница проституције. У Италији, у страсној земљи под жарким сунцем, у отаџбини појета и вештака, морнара и трговаца, некако с изопачењем побожности и љубав к женскињу ударила је одсудно странпутицама. Бокачо у своме Декамерону оставио нам је слике из свог сувременог друштвеног живота. Кроз красну поэтичну одећу, којом је ђенцијални Италијанац своје слике

покрио, провирује сва непојетичност, сва покварености ондашњег породичног живота.

Не треба смести с ума, да је струја мисли и назора између Цариграда и Италије потицала не само морем већ и преко српских земаља. Не треба да заборавимо ни то, да баш они назори најлакше пријањају за људе, који ласкају наклоностима и слабостима материјалне природе њихове. Не може нас дакле изненадити кад налазимо у ово време да властела српска веома радо подиже цркве, али целомудреност баш не признаје као једну од врлина која и краси и снажи друштво. Рекао бих, да баш у Душаново време пада најгоре доба за целомудреност. Ово се види већ и по томе што сабор скопљански налази за потребно (год. 1349 и 1354) да ради утврђења брачнога живота изда неколике законе. За самога Душана зна се да је имао не једно дете ванбрачне љубави. И народне песме сасвим потврђујући летописце представљају моралност двора Душанова не баш у најбољој светлости.

Било што је сенка строгога Приба пратила младог дворођржицу у све и најтамније кутове царских дворова, било што је њу брзо заменила нежна сенка Милице, оне којом су се њезина браћа толико поносила — свакојако ни у народним песмама ни у летописима нигде не налазимо трага, да је и Лазар потпао општој слабости свога времена. Напротив, летописци с правим поштовањем говоре о његовој личној врлини и чистоти карактера. У народним песмама остали су овде онде одсјаци његовог чистог породичног живота. Најбољи су доказ томе његово осморо деце, три сина и пет кћери. Према битци косовској стављамо свагда слику, на којој су Лазар и Милица представљени окружени децом својом. Тако тек можемо потпуно схватити овог човека. Као супруг и отац он нам стоји у једном суровом и похотљивом веку светао и чист, окружен читавим низом красне деце као венцем.

Ово већ показује, да у Лазару имамо човека необично високе моралне вредности. И заиста сви наши летописци једнодушно цртају карактер Лазарев све само најлепшим цртама, које су икада једног и истог човека красиле. „Лазарь бѧше правдивъ и истинень и силень тѣломь и разоумомь, и сладкоглаголивь, аки искуснѣйшіи реторь, уловлѧѧ ѧзикомь всѧкаго человѣка, начеже истиною,“ пише у троношком летопису. (Гл. V, 74). Љубав к правди и истини била је основа целом бићу Лазаревом. Он је био вешт и слаткоречив беседник; али чиме је поглавито људе освајао, то је била истина и правда у устима његовим. И други један летописац вели: „провождаѥ житиѥ своѥ вь вьсакои добродѣтељи и кротости и правди, бѣше бо кротькь ѕѣло и тихь и милостив и правосоудиѧ ѧкоже кто инь.“ (Гл. XXI, 160). Како наш народ има живо осећање за правду, тако је очевидно на њ правдољубивост Лазарева учинила дубока утиска, и летописци не пропуштају да ту његову црту на видик изнесу. — Да је Лазар поштен и веран, имаћемо прилике да у току ове расправе видимо; лојалност је тако суштаствена црта у његовом карактеру, да је као наследно добро прешла и у карактер његовог сина Стефана Високог. Лазар је био смеран и заиста хришћанске милосрдности. „Имѣаше и око милостивьно и роукоу простръту и податливоу; нагиѧ сьгреваше, страньныѥ оудовлѧаше“ вели се у једном споменику који Стојан Новаковић за цело с основом ставља у време у брзо после Косова. (Гласник XXI, 157 и 160.) Да богме да не мислим да за сведочанство узмем његове манастире и поклоне црквама, премда би баш у његовом случају и то по изузетку могло да буде добар сведок; али кад он штедро даје прибежишта жени једнога од својих заклетих непријатеља (Угљеша Мрњавчевић!), то је мислим једна црта, којој се ни у деветнаестоме веку великодушност одрећи не ће. Оне речи „телесно бо страноую мене вь странныхь

11*

ѡкрмилъ єси изобилно,“ [1]) што их је монахиња Ефимија у осећању захвалности извезла на покрову Лазареву, најлепша су похвала његовом правом хришћанском милосрђу. Лазар је поред свега још био и човек одважан, храбар, неустрашљив каква ћемо га на Косову наћи, човек који је претпостављао „небеско царство царству земаљскоме,“ како се у народним песмама каже, човек који је у пуној свести о светињи моралних идеја кадар био да за њих жртвује сва земаљска блага, крв и живот свој.

Достојанство којим је Лазар умео на Косову да се заогрне, застрло је те се никако више не виде ни оне слабости које је он као човек без сумње имао. Тако нам Лазар излази као човек без прекора у једном времену бурном, страсном, себичном, у једном времену у каквом обично велика царства пропадају и велики народи за дуго се време у ланце окивају.

У политичкоме подељењу ондашњег српског царства био је један крај који се звао „држава краља Драгутина.“ Под тим су се именом у време Драгутиново разумевали крајеви: Срем, Мачва с Београдом, преко Дрине Усора, Зворник и његова област,[2]) и на сву прилику добар део ужичког округа. Удавши кћер своју Катарину за босанског бана, Драгутин му је нешто од својих земаља на реци Босни дао. Али Усору и Зворник задржао је ипак. По смрти Драгу-

[1]) Mon. Serb. 244.

[2]) Трономац, Гл. V. 56; Родосл. српских цареј, Гл. XXI, 248. Да су Срем и Усора чинили део Драгутинове државе види још и Летопис. бр. 60. Да је и један део ужичког округа овамо спадао моја је претпоставка, основана на томе: што је северни део тога округа у подручју Зворника, што је краљ Милутин отписао из Дежеве (краљевског двора код Новог Пазара) „да не буде близу Драгутинове државе“, границе дакле ове нису могле одавде далеко бити, па послетку што је манастир Рачу у ужичком округу зидао Драгутин (Вид. Трономац. Гл. V. 57; г. Миличевића. Манастири у Србији Гл. XXI 65).

тиновој његова је држава остала његовим синовима Владиславу и Урошици. Урошица је најпре умрьо неоставивши никаква порода; Владислав умре у време Душанове владе такође не оставивши наследника. Краљ угарски Лудвик гледао је да том приликом задобије Срем и Мачву; бан босански да захвати Усору. Троношац вели да је по смрти Владислављевој питање о наследству ових земаља дало повода ратовању међу Душаном и краљем угарским.[1]) И ништа није вероватније него то. Ратовање ово нада одмах после Душановог крунисања на царство, дакле 1347 или 1348 године Ја мислим да је сва прилика да је тада и Лазар постављен за кнеза у држави Драгутиновој.

Већина наших летописаца јасно кажу да је Душан поставио Лазара кнезом „у држави краља Драгутина.“ Што се по кадкад о њему говори као о кнезу Босне, (нпр. Schimek, Bosnien u. Rama, стр. 78) то је отуда што је у држави Драгутиновој заиста и био један део Босне, а Душан је после својих победе год. 1347 без сумње још и већи део Босне додао к области коју је Лазару у управу дао.

Мало је који званичан положај у оно доба био с толиком одговорношћу скопчан као положај намесника у држави краља Драгутина. Њему је ваљало да одржи ову област царству српском на супрот двојици непријатеља који су с разних страна, али с истом цељу полазили. Ту је ваљало стојати на мегдану још и трећем једном непријатељу — католичкој пропаганди. Према неуморно грамжљивоме Стевану бану босанскоме, према енергичноме, окретном и сјајним углађеним обличима вичноме анжујскоме принцу а краљу

[1]) „Воєваша на Угры ради земленъ оставшихъ без наслѣдства по Владисавѣ сынѣ Драгутиновѣ“ Трон. Гл. V. 67. — Ово се потврђује и оним у Родослову српских царева. „Лудовикъ краль первіи маћарски устреми се на цара Стефана, и взиска од него . . . перво да престанеть Стефань на унію, второ, да дасть емѹ землю сремскѹю“; Гласник, XXI, 247.

угарском, ваљало је Душану да на утоку Дрине и Саве има човека и неуморна, и енергична, окретна и вична, да с краљевима и мегдан дели и господарску реч води. Што је Лазар на то место дошао, показује какав је Лазар био.

Личан, красноречив, енергичан, моралан, срођен с царском кућом и намесник у пространој и богатој једној области, не може бити сумње, да Лазар није још доста рано дошао до великог уплива у царству. Његов је уплив природним начином још само порастао, кад је се удавајући кћери своје још чвршће опријатељио с честитим кућама.

Али да богме да је Лазар имао и непријатеља својих. Мрњавчевићи га одавна нису радо гледали. Један од највећих његових непријатеља био је књез Никола Алтомановић „човек до ѕѣла неправеден“ како Троношац вели, човек који је био присни пријатељ с Мрњавчевићима. Зашто је Алтоман мрзио на Лазара?! За сада то није објашњено, нити се може с потпуном сигурношћу објаснити. Али има нешто што ми се чини да је више него могућно. Зна се да је Ужице била наследна баштина Алтоманова. Алтоман, судећи му по имену, очевидно је странског порекла. Рекао бих да је он с угарском принцезом Катарином дошао у Србију, па служећи њојзи добио од Драгутина ужички крај у баштину. Кад је Владислав Драгутиновић преминуо без наследника, Алтоман можда као најзнатнији властелин у држави Драгутиновој могућним начином жудео је и радио да постане сам намесником те области. Лазар, заузевши то место, могао је без икакве своје кривице навући на се мржњу Алтоманову. Видећемо, како су се после Мрњавчевићи овом његовом мржњом служили. —

Тако у коме часу угледасмо један племенит карактер, у истом часу видимо иза њега и заклете му непријатеље. Али је ли могућно да је племенитост у Србији четрнаестога века само непријатеље имала?! Троношац показује читав низ властела, који су делили политичке мисли Лазареве. —

IV.

Ако је Урош икада нејак био, он је то морао бити баш прве године своје владе.

Ако је подељење српскога царства у управне области било извор за слабост и узрок пропасти његове, оно би то одмах сад било, кад је тек заузео место на престолу млад један човек, с великим именом а малом енергијом.

Ако су српски великаши сви без разлике били себични, и ако су сви без разлике били нелојални, то за њихову себичност и њихово неверство никада бољег времена није било.

На кратко, ако је обична претпоставка наших историка основана, царство би се Душаново одмах с годином 1356-ом почело да распада.

Али у самој ствари шта налазимо?

Душан је умрьо 6. Децембра 1355. Јављајући за смрт свога оца Урош је без сумње у исто време разаслао позивнице властели и духовенству да дођу на сабор државни. Могућно је да се овај сабор по изузетку од правила а из призрења политичких састао одмах још у Јануару, премда се мени чини вероватније да се од правила одступало није, већ да се крунидбени сабор састао у Марту или Априлу и да се Урош венчао на царство лицем на васкрс, као и отац му. Свакојако већ десетог Јануара 1356. Урош потписује један државни акт, којим утврђује слободу трговања по српскоме царству сваком трговцу без разлике, „или ѥсть доубровчанинь или бнетькь или инь кто.“ [1]) Овај акт показује не само да је Урош остао веран трговачко-политичком предању своје династије, него још и како се велика пажња поклањала финанцијскоме стању земље. Осим свега овај је акт значио, да је нова влада у српскоме царству желела да живи у пријатељским одно-

[1]) Mon. Serbica. 134.

шајима са суседима. У самој ствари Душан је на све стране подигао само непријатеље царству. Нова је влада јасно увиђала, да само отворено и следствено вршеном политиком помирљивости може отклонити опасност, да је једнога дана са свију страна спољашњи непријатељи не нападну. Онај акт о слободној трговини свију трговаца, ма којој држави припадали, само је улазак у програм помирљиве спољашње политике Урошеве. Најважније чести тога програма, у исто време и најбољи докази за помирљивост његову јесу: покушаји Урошеви да измири српску цркву с патријаршијом цариградском и предусретљивост којом је пристао да се граница царства исправи према Босни, Угарској и Византији, и то у смислу пријатељскоме но ове државе.[1]) Заиста у приликама у каквим је Душан царство оставио, једина права и мудра политика, била је политика помирљивости. Ово је политика, којом је Урош или тачније Вукашин као „навјетник“ царев пошао. И ако се не може рећи да се Урош одмах првих дана показује као „делателан владалац“,[2]) ипак очевидно је, да послови носе на себи печат једне сигурне руке.

За сада још немамо споменика, из којега би колико толико сазнали, шта се и како на првоме сабору под Урошем већало. Догађаји, који су после наступили, дају нам основа да закључујемо, да већини властеле није по вољи било што је за навјетника царева дошао човек какав је Вукашин. Али почем је то био аманет Душанов, почем су они тај положај сматрали као „привремен“ (као што ћемо после

[1]) „Грекомъ, Мажаромъ, Бошнякомъ, предаютъ (Вукашин) некоторые предѣли, взятіа отъ Стефана.“ Трнопшац, Гласн. V, 70. Трнопшац у осталом приписује ову политику себичној цељи Вукашиновој да за се задобије суседне државе. — Исправка границе према Угарској и Босни била је на сву прилику с концем 1358 или почетком 1359 године.

[2]) Г. Срећковић, Гласник XXVII, 243.

видети), и почем се Вукашин с великом притворношћу повлачио натраг иза Уроша, тако да се он чисто није ни видео иза младог цара, — то је ствар за сад на томе и остала.

У том се и Синиша дигао био да Урошу право преотме. Не треба губити из вида, да се Синиша диже не по злоупотреби власти своје, не као бунтовни намесник једне области у двогубо злочиној намери да преотме власт од свог законитог цара. Он устаје као син краља Дечанског, као Душанов брат по оцу, као дејствително најстарији Немањић. Он се истављ као легитимиста; он брани стару државо-правну установу, по којој је ваљало да на упражњени престо седа свагда онај, који је по годинама најстарији члан династије. Међу властелом у царству било је и људи до крајности конзервативних. Ови су људи пристали уз Синишу. Отуда је оно што Кантакузен вели да су неки властели помагали Урошу а неки Синиши.[1]) Синишина војска бранила је начело старог реда ствари; војска Урошева бранила је нов ред ствари. Урошева је ствар победила. Ово је био први удар, који је зграду Душанову задесио. Тај је удар она победоносно издржала.[2])

---

[1]) Cantacuz. III, 314, по наводу г. Сречковића Гл. XXVII. 243.

[2]) Г. Сречковић са свим чудно објашњава ове догађаје. Он вели: „Душанови великаши у исто доба тежили су да са снагом своје државе освоје „државе“ својих супарника. С тога (?!) из почетка сви (?!) прогнају Синишу, забаце царицу, и како им је био на сметњи „нејаки“ Немањић „на коме је царство“, они га и смакну с овога свијета.“ Гл. XXVII, 243. Очевидно г. Сречковићу Вукашин персонификује у себи „све великаше.“ Али Вукашин је оштро означена, са свим особена историјска личност, која сву одговорност за своја дела сама носи. Његово дело није још и дело свију великаша у скупу. Осим тога није лако разумети, како великаши кад већ сви теже само да сваки од свога супарника државу отме, и кад сви сматрају Уроша као „сметњу“ својим намерама, како ти ве-

Ово је била прва година Урошеве владе (1356). Победа је задобивена, једна велика опасност отклоњена је. јер је далеко највећа већина властеле стајала чврсто уз престо Немањића.[1])

Настаје друга година Урошеве владе, година 1357-ма. Грци и Турци као савезници приближују се с великом силом границама српским. Ово је опет један озбиљан удар Душановом царству с поља. Али царство и овај опит срећно издржава. Српска је војска под Вукашином разбила до ноге грчко-турску војску код Филипопоља.[2])

Исте се године с пролећа држао опет сабор државни. О њему знамо из повеље којом је Урош властелима Буњићу и Биволничићу дао Мљет у баштину.[3]) Ова је повеља од 10 Апр. 1357. Од 24 Апр. исте године, дакле можда још са самог сабора, имамо још један споменик, којим Урош наређује, да Дубровчани оних пет стотина перпера, што сваке године за Стон плаћају, шаљу цркви јерусалимској.

Као што се види, и ова друга година Урошеве владе има да покаже све само најбоље резултате. С пролећа др-

---

ликаши у један пут „сви“ устају сложно те прогањају Синишу, који управо долази да уклони Уроша, оног истог што је и њима на сметњи?! —

[1]) Са свим је немогућно с познатим фактима сложити тумачење г. Срећковића: „Сви дакле они (т. ј. великаши) на мјесто да теже општем стожеру, средишту сриства — цару, упру се из све снаге (?!) да се оцјене од тог средишта, хватајући колико ко више може од царске власти, земаља и доходака.“ Гл. XXVII, 245.

[2]) О овом упаду Турака види Гл. I, 165. II у Тропошца Гласник V, 70.

[3]) Mon. Serb. 156. Г. Срећковић говори о овој двојици као „о неким још новијим новајлијама.“ Бар што се тиче Буњића, ово не стоји; јер Буњићев отац, Никола, служио је још и Дечанског, а Душану је он све од почетка владе његове па до 1354, које је год. умрьо, служио као ризничар,

жавни сабор као доказ слоге између престола и властеле; с јесени сјајна победа над смољашњим непријатељем. У овим резултатима нема још ни трага слабости државног царства, нити себичности српских великаша. Резултати ове две године, довољно засведочавају, да Душаново подељење царства у административно-војничке области, по себи није било основ за слабост државе српске.

Улазимо сад у трећу годину, 1358-му. И ове се године диже бура на царство српско, мало не већа и опаснија него све дотадашње. Видели смо да је Душан оставио царство у рату с угарским краљем. Бошњаци и Угри ударише на Скрадин и на Клису, градове које је Душан у последњем рату од Босне отео, те их хумској области придружио. У Скрадину заповедаше Јуре Исета, властелин српскога цара, а у Клису стари Палман, онај кога од 1345 налазимо у двору Душанову као капетана његових алеманских телохранитеља. Последњи гласи који су с овог бојног поља стигли цару на самрти били су они за које знамо да му их је послао Доминик Михаило, млетачки провизор у Сплету,[1]) а по којима је варош испод града Клисе већ пала у руке војсци угарског краља, али се у граду Палман још једнако брани. Чим се прочуло да је цар умрьо, Јуре Исета „видећи и јасно знајући да му није дуже могућно да град Скрадин брани од војске краља угарског, која је већ град Клису заузела, желећи да избегне сваку опасност а и да налог свога господара и цара верно испуни“ — предаје с почетком Јануара 1356 Скрадин Мљечићима, царевим савезницима.[2]) Од тога часа краљ

comes camerarium, другим речма као министар финанције. То је онај „протовистијар Никола“, којега се име тако често спомиње у листинама из архиве дубровачке и млетачке. Вала погледати у Даничићеву рјечнику реч Буја.

[1]) Види Acta Arch. Veneti, I, 165.

[2]) Acta Arch. Veneti, I, 177.

се угарски свом својом силом окренуо противу млетачких притежања у Далмацији. Тако је прошла у угарско-млетачкоме ратовању година 1356 и 1357. У оној је борби велика, богата и моћна република подлегла, са уговором о миру од 18 Фебр. 1358. Далмација поднаде под круну краља угарскога.[1]) Постигавши овако огроман успех, краљ се Лудвик окрене сад к царству српском, да с њиме рашчисти још старе Душанове рачуне. За овај рат знамо из писма, које је „Јован бан од Далмације и Хрватске и поштовани господин од земље Хумске" писао Млецима 6 Окт. 1358.[2]) Даље што о овоме рату за сад не знамо. Али сва је прилика да се брзо дошло до мира и то без сумње оним што Трогошац спомиње, т. ј. тиме што је Вукашин повратио Угарској и Босни земље неке које им је Душан отео био. Тако се и ова опасност отклонила.

Већ смо три године пратили царство српско кроз жестоке буре. Видели смо где их оно срећно савлађује.

Али тек сад почињу да се крећу они елементи, који ће царство то да разоре.

Вукашин, задобивши кроз ове три године победе на бојном и дипломатском пољу, природним начином дошао је до већег уплива како на Уроша тако и у опште у држави. Он је осетио, да му се положај односно утврдио. Његово властољубље гонило га је да учини сад један корак даље. До сада се он у притворној политичком потребом изазваној

[1]) Daru, Histoire da la republique de Venise, V, 35. — Schimeck Gesch. d. Bosnien, 172.

[2]) Acta Arch. Ven. I, 182. Exemplum literarum Johannis totius Dalmatie et Croatie bani, dominique terre Halme honorabilis. Што је бан узео чак и титулу господина од Хумске, мислим да се може сматрати као знак, да се рат предузео због земаља које су Хумској придружене биле. Још 1346 и 1347 године сукоби међу Душаном и баном били су све због Хумске.

скромности мало показивао иза леђа Урошевих. Сва је прилика да је он после ових победа и успеха, дакле у трећој или четвртој години Урошеве владе, почео да се оштрије у напред пстиче. Ако је истина да му је Урош дао титулу краља (о чему ја јако сумњам[1]) то ће бити у овој трећој години после последње победе код Филипопоља. Те ће године (1358) бити да је и Угљеша дошао за намесника у Серу.[2]) Тада му се тек чинило да се његова потајна жудња може да изврши и тек тада се отворено латио да ради да се она изврши.

Он да богме да још није на глас викао шта је његова права намера. Као препреден државник он је ћутао и радио. Није се варао да међу властелом има људи, који ће

---

[1]) Г. Сретковић не само што држи за извесно да је Урош дао Вукашину титулу краља, већ на тме подиже целу зграду потоњег понашања Вукашиновог. Као што у тексту споменух ја веома сумњам да ће то тако бити. Ево разлози тој сумњи: 1., У Византији титула „василевса“ а у Србији титула, „краља“ давала се само престолонаследницима; кад би Урош Вукашину ту титулу дао, то би по појмовима византијским и српским значило да га свечано назначује за свог наследника, а то се не да замислити. 2., Трономан, који баш у овој партији историје саопштава толике појединости, ни једном речју не помиње да је В. за живота Урошева носио титулу краља. 3., Ни Пајсије у животу цара Уроша не спомиње о томе ни речи; 4., У „сказанію о срѣбскихъ господь“ стр. 54 вели се само да је Урош дао Вукашину титулу деспота, и ово је сасма вероватно: 5., У родословију срп. царев (Гл. XXI, 249) вели се да је Вукашин био деспот и тек позније уставши „супроть царя, дерзнувь себе самъ краљемъ именова.“ —

[2]) Цесар Вонхна помиње се још у год. 1357. Угљеша оженивши се ћерју Вонхнином дошао је по смрти његовој за намесника у области којом је он дотле управљао. Женидба с Вонхнином ћерју Вукашину је добро дошла да њоме заклони праву своју намеру. Ништа није у оно доба обичније већ да зет наследи у управи; а ништа Вукашину није могло згодније

се живо одупрети његовим намерама. Вукашин је употребљавао сад свој уплив на то да тим људма поткреше крила Најблажије је средство било смањити им област, смањити извор за новчани приход и за војску. Са слабијим својим непријатељима он је поступао према упорству с другим речма према јачини њихова карактера. Бацити у тамницу, ослепити, или и погубити, ни одашта Вукашин није презао не испуштајући из својих очију цељ своју. Најтеже му је било с Лазарем. Овај је човек у самом своме карактеру имао праву моћ, а да не гледамо на његову велику област, на његове многе пријатеље и крвну свезу с двором. Насилну какву меру према њему Вукашин није смео да предузме. Вукашин је човек обазрив. Он мери своје кораке све једнако далеко бацајући своје погледе. Први његови кораци противу Лазара са свим су вешто смишљени. Захумље је згодна позиција према држави краља Драгутина; премештајем Угљеше у серску област намесништво у Захумљу остало је празно; Никола Алтоман је заклети непријатељ Лазарев; Никола Алтоман постаје намесником од Захумља. Алтоман је не само лични непријатељ Лазарев, већ још и непријатељ оних политичких назора који „рашку господу“ везују у једно политичко тело, као што ћемо видети. Па онда Вукашин представља цару, да је област Лазарева и сувише велика; да би целисходно било да се Рашка од њега одузме па даде намеснику од Захумља, Алтоману, који је и онако у ужичкој кнежевини као на својој баштини. „Алтоманоу Николаю захолмском кнѧзоу, человѣкоу до зѣла неправедномь даль ємꙋ Херцеговиноу и отѧль Расію оть кнѧзѧ Лазара

бити већ да се област његовог енергичног и верног му брата Угљеше сучељава с његовом сопственом. Ако се даљим испитивањем заиста потврди да је тек Вукашин преместио Угљешу у сриску област, онда ћемо у томе имати нов доказ, како је Вукашин био државник с далеким погледом и с рачуном, који се свагда машао у даљу будућност.

а Николи отдаль“ вели Троношац.[1]) Тако је Вукашин постепено радио, да Лазара материјално ослаби и његовог личног непријатеља на самој граници области његове оснажи.

На овакве поступке властела се узруја. Вукашин честите и цару верне властеле гони; то је једно зло; он подиже људе неверне и коварне, — то је друго зло; све то он очевидно чини с неком извесном циљу — која је треће зло.

Да су частољубиви планови Вукашинови наишли на опозицију о томе не може ни сумње бити. Али не може се ни замислити да он није имао и својих присталица. У сва времена и у свију народа онај који има моћ, било политичку или богаштинску, свагда ће наћи људи, готових да раде да се остваре његови планови на ма какви да су ови. Само у тих људи није требало мерити моралну вредноћу. Вукашин није марио за „небеско царство,“ он је претпостављао „царство земаљско.“ Да ово освоји он је мерио људе своје по ономе што земаљскога у себи имају; њихова морална страна мало га се тицала. Тако је Вукашин по речима Троношца: „на височајшаја достоинства возводил коварниковь и себе једномисленика; ..... добрих князей низлагаше, друге и смерти предаваше.“

V.

Видесмо како је Душанов државни строј издржао тешке испите кроз прве две године владе Урошеве. Видесмо како су победе новога реда ствари оснажиле положај Вукашинов. Видесмо, којим правцем пође Вукашин у унутрашњој политици. Број се његових непријатеља није умањио; али се број оних, који му ласкаше умножио. Непријатељи су стојали мало по даље од њега; они који му ласкаше сто-

[1]) Гл. V, 70 Херцеговина онда као област није постојала; јужна половина данашње Херцеговине чинила је у оно време Хум или Захумље, а северни је припадао Босни.

јали су у непосредној околини његовој. Може бити, као што то тако често бива с људма на високом месту, од кола својих привржeника Вукашин није могао добро да види велико и чврсто коло својих противника, па није наравно могао ни снагу њихову добро да измери.

Али шта је била права циљ Вукашинова?!

До сада су наши историци представљали Вукашина тако, као да је он одмах од првога часа, како је Душан очи заклонио, већ тврдо наумио да убиством Уроша с пута себи уклони.

Ово није за веровање.

Вукашин је био властољубив; о томе сумње нема. Он је био препреден и вешт; и о томе једва да може сумње бити. Али и он је био човек; и он је био подложан општим психологијским законима; другим речма и у њега су се страст и порок тек постепено развијали. И порочне душе не стварају злочинство једним махом. Мисао злочинства зачиње се, клица расте и развија се постепено док добије свој последњи облик, у коме се у свету појављује. Вукашин у тренутку смрти Душанове за цело није био онакав какав у часу смрти Урошеве. Између ове две смрти његова је душа прошла кроз мрачну долину порока, у којој је он корак по корак напред ишао. Историја ваља да је и према злочинцима праведна. Ко зна колико се пута и сам Вукашин није натраг трзао. Али његово ватрено властољубље исушивало је из дана у дан у души његовој изворе моралних идеја, његова гвоздена следственост терала га је све даље истим правцем, и спољашње прилике доведоше га да бира само између двога, од којих је једно био царски престо.

На кратко, права је мисао Вукашинова у оно доба, о коме говоримо (првих година Урошеве владе), да одржи док је год жив свој положај, да поред Уроша Србијом влада до смрти своје. Тада он није помишљао да убиј-

ством последњег Немањића начини себи место. Таква би се мисао свакоме, па и њему још за онда чинила не само сатански накосна и бескрајње грозна, него и политички са свим одметна. Ако хоћете да Вукашину одричете и трунку човечности, не можете му одрећи препредену политичност.

Осим тога, да је порок у Вукашину још одмах с почетка тако зрео био, то он за цело не би чекао пуних дванаест година, па да своју замисао изврши. Је ли могућно да један човек дванаест година негује у својој души мисао да убије свога господара, с којим је сваки дан у разговору, у заједничком послу, под једним кровом, за једном трпезом, у једној цркви, најпосле у хиљаду других прилика у друштву и на само?! Мени се чини да то није могућно.

По томе, као што рекох, првих година се Вукашиново властољубље ограничавало на то, да поред Уроша земљом управља.

Намера Вукашинова имала је добре изгледе да се оствари. Нешто прилике, а нешто и вештина Вукашинова чиниле су те је око 1360-те године заиста вероватно било, да ће он моћи да остане на своме месту.

Кад би се на прилику доказало да је Душанова намера била да Вукашин остане поред Уроша докле је год жив; кад сам Урош не би ништа против тога имао, и кад би на послетку и већина властеле пристајала на то, онда је суцаровање Вукашиново докле је жив, свршена ствар.

По несрећи изгледа да је оно, што је Душан на самрти својој наређивао, било тако, да му се двојаки смисао придавати могао. Док је властела тумачила да је положај Вукашинов само привремен, дотле је Вукашин тврдио да је цар њему оставио да буде наветник Урошев; не привремено већ докле је жив. Вукашин се ту могао врло згодно да позива на познату занесеност Душанову за грчке установе, за његове свезе с Кантакузеном, па тврдити, да је

права намера царева била, да поред младог Уроша остави наветника у ономе смислу у коме је Андроник III оставио Кантакузена поред свог младог сина Јована.

Свакојако двосмисленост Душанове последње воље била је довољно широка, да је на њојзи вешти и окретни Вукашин могао да подиже зграду својих претензија.

Како је стојала ствар с Урошем?

Првих година Вукашин се очевидно трудио да задобије Уроша са свим за себе и да га измири с положајем непрекидног наветника. Не треба мислити, да је Урош проводно све своје време у лову и весељу, а Вукашину оставио све царске прерогативе и сву власт. Урош син Душанов, није био тако прост ни тако ограничен, да не зна шта захтева његово лично достојанство као цара. Нити је Вукашин био тако грубо прост частољубац, да је једним махом све заузео а Урошу оставио само да се части „у веселим дворовима.“ Вукашин је умео да испуни на заista и испунио је време младога Уроша првих година тако, да је он заиста веровао, да је то он који царује а Вукашин само служи „царство“ његово. Овај је могао да представи младоме цару, да ни једна прерогатива царска није тако узвишена, као зидајући цркве и манастире показати пред народом превисоку своју смерност. Ово је Урош тим радње веровао, што је у њему самом његово васпитање такве назоре усадило и што је уз своју смерност могао одмах да покаже поштовање према спомену оца свог. Душан је тек почео да зида цркву испод Црне Горе (више Жегљигова) кад га смрт однесе. Тако је и у Скопљу остала недовршена црква св. Тројице. Урош је одмах наставио да зида ове цркве; ону прву заједнички са својом матером царицом Јеленом. — Осим тога српска је држава постојала већ доста дуго, да су се у њојзи могла да развију државоправна предања и управне форме. Ниједан властелин, ниједан монастир, ниједна општина не би сматрала да су јој баштине и правице

потврђене, ако повеља није издата у царево име и с потписом његовим. Урошу је ваљало да бар најглавније послове овога рода прати и да државним актима својим потписом важност даје. Од туда данас нама, који смо се навикли на израз „нејаки Урош“, чудно пада кад налазимо толике споменике, повеље и хрисовуље, на којима се потписује Урош. Вукашин је био доста лукав да није имао шта противу тога, што Урош у уводима неких својих повеља пише, како он држи скиптар царства. У самој ствари је међу тим Вукашин био прави управитељ државни и најмоћнији човек у царству.

Испунивши тако време младога цара, окружујући га сјајношћу и знацима поштовања и познавајући његову благост, Вукашин је могао да рачуна да се с те стране нема шта бојати.

Али властела и духовенство?!

Међу овима било је људи слабих карактером, јаких себичношћу. Према овима се може употребити страх, злато и високе части, како где.

Међу њима биће и таквих који воде рачуна о аманету Душановом, о заслугама Вукашиновим, најпосле и о самој вољи Урошевој. И ови се могу измирити с тежњом Вукашиновом.

Али међу њима има и људи јаких карактером, људи са суревњивим оком и одважном руком, који се ничим на свету не дају измирити с оним што држе да је неправда и злоупотреба. Видесмо већ, да је с овим људма он већ одпочео борбу. На слабије је отворено и без околишења ударао; према јачима поступао је с већом обазривошћу, постепено им ломећи моћ и значај.

Вукашин се у осталом преварио у рачуну. Насиља његова уместо да заплаше противнике његове, само су их још већма огорчила и нагонила да се сложе. У место појединих противника расејаних по царству овде онде, на супрот

12*

властољубљу Вукашиновом диже се организована опозиција. Рашка властела је језгро овој опозицији. Ту видимо старог кнеза Вратка, ту кнеза Стевана Љубојевића, ту Вука Бранковића, Милоша Обилића, кнеза Баошу зетског. ту кнеза Владимира од Албаније и пре свега и пре свију — кнеза Лазара Грбљановића![1])

Сви они, којима је одмах с почетка противно било што је Вукашину остављено да буде царев наветник. тешили су се уверењем да је положај његов привремен.

Кад је „царев наветник“ отпочео да гони верне и поштене људе а да уздиже неваљалце, нестрпљење опозиције да Вукашин сиђе са свога места расло је из дана у дан.

Урош је био здрав телом и душом. њему је сад у овом времену о коме говоримо било најмање 23—24 године. По земљи се разносило. како је млади цар добар и разуман; „толикь бѣ вь разумѣ како дивити се всемь“ прича патрицијарах Пајсије.[2]) Овај су добар глас о способностима младога цара проносили по царству они. који су желели да покажу како нема никаква разлога више. да уз цара стоји „наветник Вукашин.“

Распростирући назор да нема више никаква основа за наветништво, противници су Вукашинови отпочели своју јавну борбу противу њега.

Вукашин се чинио овоме невешт. Он је настављао да јавно или тајно ломи снагу својих противника, а да подиже људе, на које је као на своје присталице могао да рачуна.

Властела у опозицији почне тада да дејствује непосредно на Уроша. Изгледа као да је Вукашин удалио из

[1]) Вид. Троношац, Гл. V, 71.

[2]) Житије цара Уроша Гласник XXII, стр. 217.

двора старије људе од озбиљства, искуства и уплива, бојећи се њиховог супарништва, на младог цара окружио људма младим, о којима је могао мислити, да ће по наклоностима младости своје пре бити царски другови у весељима и частима, него ли саветници у политичким пословима. Али већ сама младост начинила је ову младу властелу савезницима Урошевим, док их је та иста буjна младост одбијала од хладног, несимпатичног, старца Вукашина. Преко ових младића опозиција дејствоваше на Уроша. Они му представљаше, да нема смисла да му Вукашин туторује, они навaљиваше на њ, да сву власт сам у своје руке узме. Урош је био слаб карактером, али увиђаван. Њега за цело није тешко било убедити да је време да Вукашин остави свој положај. Он је био тада у најлепшим годинама младости, кад је уображење тако живо и частољубље тако еластично. На кратко пријемљива душа младога цара отворила се представкама својих младих пријатеља, а затворила се саветима неколиких старих, конзервативних и бојажљивих људи, који предвиђаху, какве се ствари могу излећи из сукоба између Уроша и Вукашина. То ће бити значење онога летописчевог: „старьчьскыѥ сьвѣти ѡтмѣще, младихь же сьвѣти прѥмле и любе.“ — (Житије цара Уроша од Пајсија Гл. XXII стр. 217.

Опозиција је Вукашинова постигла један важан успех. Урош се није устезао да Вукашину чини представке у смислу томе. Али овај се спремао за такав дан. Он не хте да попусти. По његовом уверењу Душанова је воља била, да он, докле је год жив, остане поред младог цара; он се страшном заклетвом заклео великоме цару на самртном часу његовом, да ће аманет његов верно да изврши; светиња тога аманета не допушта му, да са свога места одступи. Ето како је Вукашин своме ниском властољубљу могао да даде покривало дубоког свог поштовања према светињи заклетве и према царевој вољи. У суштини својој

он је био порочно властољубив: у спољашњости својој он се показивао чак побожан и веран, пун пијетета и лојалности. Ова његова спољашњост није преварила све, али ипак неке је могла и варати. Тако се изјашњава што се међу његовим присталицама може наћи и људи поштених али простосрдачних и наивних.

Имамо дакле злокобан један факт. Законити цар, младић благог и меканог срца, и узурпатор, старац окорео, подмукао и енергичан, сусрели су се на престолу Немањића у двору Душановом. Урош осећајући правичност своје ствари, осећајући и велику партају за собом, постојано захтеваше да Вукашин одступи са свога положаја. Још с већим постојанством Вукашин бранаше тај свој положај. И он је имао својих присталица; његова браћа Угљеша и Гојко да богме да су били на његовој страни; за њ је био и „до зђла злочести“ Алтоман, али као што приметих осим људи купљених новцем, частима и достојанствима, још и људи који жудећи за унутрашњим спокојством и верујући спољашњем пијетету и лојалности Вукашиновој мишљаху да је целисходно да овај остане на месту на које га је Душан позвао, и на коме је он кроз прве две године слоге учинио земљи услуге.

Узмимо само добро у поглед: у питању није династија Немањићева, већ положај Вукашинов. И Вукашин и његове присталице за династију су Немањићску; они сви желе и уверавају да желе да Урош дуго на престолу поживи, али они хоће да Вукашин и даље остане „наветник царски“ док је жив, јер по њиховом уверењу то је права воља Душанова!

Сукоб међу Урошем и Вукашином у двору царскоме одмах се пренео по царству на присталице и противнике Вукашинове. Земља се узрујала, нереди се подизаше на све стране, сукоби међу двема странкама из дана у дан с ве огорченији. У оно сурово време, у коме је гвожђе скупо

а крв људска јевтина, од срдите речи до укрштања мачева и ломљења копаља, једва да је било растојања, колико од десне руке до балчака на левоме бедру. Српско је царство наглим кораком улазило у први крвави сутон од хаоса грађанскога рата.

„Царь Оурошь“, вели Пајсије, „старихь свѣти не приѥмлє, младихь же свѣты дрьже; того ради исконіи добра ненавидѣи діаволь вьздвиже рать мѣждоу младимь царемь и Влькашином, и многꙋ мѣтежоꙋ бывшꙋ и распре помѣждоу ими вь тіє дни, ѡвіи спомагатѣльи царю Оурошѣ и по правде тако и ѥсть, а овіи Влькашинꙋ по нѣправдѣ.“[1])

Да је услед сукоба међу Урошем и Вукашином грозничаво врење земљу обузело, о томе не може бити сумње, и ствар је то са свим природна. Да је било озбиљног метежа и на више страна и крвавих сукоба међу присталицама једне и друге странке, и то је са свим вероватно. Да је пак дошло до правог и дужетрајног међусобног рата међу Урошем и Вукашином, ја сумњам. Извесно је, да се то питање, које је потресло оружје по ризницама властелинским, није решило оружјем, — бар не за овај пар.

VI.

Неко се нашао који је у најопаснијем тренутку зауставио да се крв не пролива.

Ко је тај неко био?! Вукашин то за цело био није. Његова се ствар могла решити или људском правдом, или људском силом. Од правде, баш и од „људске“ правде, он се није могао надати добру својој неправедној ствари; људска сила и добра, или управо слепа, срећа већ су му давали више изгледа.

Тај неко биће да је био или сам Урош, или — више духовенство, патријарх с архијерејима.

---

[1]) Пајсије, житије ц. Уроша Гл. XXII, 217.

Са свим је вероватно, да је хука унутрашњег метежа, звека оружја, на кратко хаос који се подигао, потресао дубоко благу душу младог човека. У природи његовог меког карактера лежало је, да се гледајући већ крв братску у међусобном рату проливену, тргао натраг, и запитао: зар се баш крвљу мора да реши ово лично питање између мене и Вукашина?!

Још ми се вероватније чини, да је духовенство, опазивши у какав се вртлог земља баца, употребило своју важност па издејствовало да се мачи у корице спусте. Ово се тим пре мислити може, што својих 15 или 16 година позније на једној подобној прилици видимо, где више духовенство својим посредовањем заиста васпоставља у некој мери ред и слогу.[1])

Свакојако тај неко успео је да обустави рат грађански тиме што је у оно покривало, којим се наветник скривао, Вукашина ухватио. Ево како.

Због чега је настао овај несрећни метеж?!

Због тога што цар Урош и рашка господа веле да је Душан на самрти поверио Вукашину наветништво само привремено, док млади цар не ојача, и што на супрот томе Вукашин и његове присталице тврде, да је Душан на самрти рекао Вукашину, да стоји уз младог цара докле је год жив.

Све се дакле своди на ово просто питање: шта је права последња воља Душанова?

---

[1]) Ово је било с концем 1376 кад је бесцарствије довело земљ у велику несрећу, „На конець видѧште дꙋховніи что царств разоритсѧ, тогда бившіи иже во светыхь архіепископѧ серб скіи и патріархь Ієфремь собравь соборь . . . . призивают ж и всѣхь кнѧзеи, грозѧще со клѧтвою и ѡтлꙋченіємь, ако кт не пріидеть.“ Троношац, Гл. V, 79. И у време о коме у тек сту говоримо, духовенство се могло послужити претњом кле тве и одлучења. те да се сабор заиста састане.

На самртноме часу око Душана је било кнежева и дворана, било је архијереја и других духовника. Ти сведоци смрти Душанове живе још; они могу да буду веродостојни сведоци праве последње воље његове. Дајте нека се ствар изнесе пред сабор државни, нек се потражи и сазна шта је права последња воља првога цара, па нек буде, како је његова воља била!

Ако Урош сам није предложио да се ствар на сабору реши, он је без сумње с драгом вољом на предлог пристао. У његовом је карактеру била једна црта: право дубоко поштовање према спомену свога оца, он је готов био да се и сад вољи његовој потчини: у његовоме карактеру лежала је с друге стране и природна одвратност од насилних мера и од крвопролића. Он је дакле и срцем и душом био за овај законити пут.

Вукашин није могао имати много вере у сабор. Али ако се успротиви предлогу, ако не ће да се види шта је права воља царева, онда он сам себи скида маску с лица. Ако не пристане на сабор, он ће показати, да и сам не верује у оно што издаје за праву вољу цареву и за правни основ на коме тобож стоји: он ће тада подићи и партају мира и све праве родољубе противу себе, осим оних, који већ стоје противу њега на оружју. Вукашин није могао друкче, већ да и сам пристане да се сабором ствар његова реши. Лоћика фактова, не, шта више лоћика самог његовог притворства, принуђавала га је да иде на сабор. —

VII.

Да се питање Вукашиново, које је начинило у царству нереда и метежа, предузело да реши на државноме сабору, о томе не може сумње бити.[1]) Народно предање у песмама народним и наши летописци не само да се слажу казујући

[1]) Г. Срећковић не говори о томе ништа.

да се питање „на коме је царство?“ решавало на сабору, већ они се слажу представљајући, да се тај сабор држао у време оно, кад је већ дошло било до међусобнога рата у народу. Не слажу се само о месту где се саборовало. Народне песме казују цркву Грачаницу; летопис којим се Пајсије служио, казује цркву арханђела Михаила у Призрену.

Сва је прилика да ће бити овако како се у летопису каже. Сабор се сазвао у Призрен, у престоницу царства, јер је ваљало решити питање једно, које се тако непосредно престола тицало. Саборници су поседали да већају у цркви архистратига Михаила, у цркви коју је Душан саздао, у којој је гробница његова била, где су кости његове у сребрном кивоту лежале. Ту на његовоме гробу ваљало је да се реши, шта је била права последња воља његова?! Мистично расположеним духовима могло се чинити као да је сам велики цар у средини њиховој, као да ће сам мраморни гроб његов проговорити да истину каже. За такве је утиске зацело више него ико био расположен млади цар, како својим васпитањем тако и урођеном нарављу својом. Али стари, окорели Вукашин знао је добро да покојни цар не ће устати из гроба да га утера у лаж. Он је знао, да већ та његова дрскост, што слободном ногом ступа пред гроб Душанов, и што незамућеним гласом казује своје тобожње право, потреса слабије саборнике, пуни их мишљу да овај старац ваљада се не би оволиком сигурношћу понашао, да није сигуран о своме праву?! Вукашин је још могао да рачуна и на личне присталице своје и своје браће Угљеше и Гојка.

Као обично најпре се одслужила служба божја с призивањем духа светог на саборнике. Свечаност је морала бити величанствена: патријарх, митрополити, архијереји, цар, царски наветник, властела велика и мала, представници црквене и световне власти, представници смерне по-

божности и сјајним богатством покривене охолости, представници правде и неправде, доброга и злога, — све се то искупило у цркви на гробу Душановом. Око цркве у пољу слегла се силна светина.[1]) Не треба мислити да су дошли да виде само сјајан призор злата, сребра, свиле и кадифе, да виде сву сјајност царства на једно место прикупљену као зраке сунчане у жижи једној. Овај народ, без политичких права, већ је стекао био укуса за политичке призоре, и никаква сила на свету није га могла уздржати, да громко не одјекује једном или другом политичком узвику главних политичких партаја у сабору привилегисаних редова.[2])

После свршене службе божије отпочео се рад саборски. Изложило се због чега је раздор. Вукашин, чврсто и постојано идући за својом циљу није се ни мало устручавао да на сабору пред гробом Душановим потврђује, да је цар њему оставио да поред Уроша земљом управља. Судећи по ономе што о овој ствари има у народним песмама, сабор је испитивао оне који су се Душану на самрти затекли, духовнике и кнежеве; народна песма прве оличава у протопоп Недељку, друге у Краљевићу Марку. Стара властела и подмладак њезин били су и онако противни Вукашину; сад су против његовог властољубља бранили правичну ствар. Више духовенство, или бар најзнатнији део његов, био је за права Урошева, држао се дакле са старом властелом. Вукашин и његова браћа радили су пре сабора живо да придобију за се гласове; дејствовали су нешто обећањима, нешто претњом. Народ онај што се слегао на пољу око цркве хватајући сваки и најмањи гласић ове велике политичке борбе, дознао је за те агитације Мрњавчевића, и

[1]) Црква ова није била у самом граду Призрену, већ изван њега али одмах у непосредној му околини: „на рѣкѣ Бистрици подь градомь више мѣста Призрена“, вели Пајсије. Гл. XXII, 218.

[2]) Пајсије изреком споминье овом приликом: „И съборь съ архіепископомь и съ всем народом.“ Гл. XXII, 218.

ено им огледала у народној песми. Али је Вукашину све узалуд било!

Сабор је ствар испитао колико се испитати могло. Ево шта сабор одговара Вукашину на његово упорно потврђивање свога тобожњег права: „Вемн да ѥсть на тебѣ нарѧчено дондеже доспѣѥть млади царь вьзраста, и ѥгово ѥсть по родоу и по колѣноу: прѣстани, Вълкашине, насиловати!“ [1])

Као да су мраморне зидине арханђелске цркве биле од ваздуха а не од камена, одлука већине саборске одмах се пронесе ван по оном народу што се ту слегао. Прост овај народ, који ће да буде историк и судија овој високој господи у скрлету и чоп., и који ће уз гусле да исприча рад њихов и изрече суд о њему, није имао политичких права, није имао ако хоћете баш ни политичке свести, али је имао политичког инстинкта, имао је осећања политичког јер је имао осећања за правду. Он одмах одјекује већини саборској: и он, радосно узрујан изгледом да ће правда да победи, налази и говори да је Урошево „по роду и колену.“ Не изгледа ли ипак као да је гроб Душанов проговорио?!

Тешко је погодити, како је Вукашину у томе тренутку било, кад виде да је већина сабора противу њега. Али до крајности следствен, упоран, тврдоглав, он пред сабором ипак остајаше на своме гледишту; одлука већине саборске њему се чинила неправедна, пристрастна: неправедна одлука његових јавних и тајних непријатеља у сабору не може за њ да умањи светињу царевог аманета, нити светињу заклетве коју је он Душану дао. На ово упорство Вукашиново настане прави метеж у сабору, а на сву прилику и у оној светини што на пољу и непозвана и без права саборује. „И многоу мѣтежѫ бывшѫ и мльви; оувы

[1]) Житије цара Уроша. Гл. XXII. стр. 218.

неправеднаго соуда. и никако (Вукашин) покорити се хотѣ.“ [1])

На послетку патријарх (очевидно као председник сабора) устане те у име саборске већине [2]) рекне: „Слава тебѣ господи дльготрьпѣливе и многомилостиве. призри сь высоти светыѥ своѥѥ на ѡзлобльнѣѥ люди свои и виждь неправедни соудь. ѥже сь насилиѥмь вьзымають.“ Светски политички смисао ових речи, духовног председника саборског, није други већ овај: „Сабор одлучује: сваки покушај Вукашинов. да остане и даље на своме положају поред цара. има се сматрати као неправда и насиље.“

Донесавши ову одлуку сабор се разлази.

И народне песме и летопис слажу се и што се тиче одлуке саборске. И по једнима и по другом, сабор се изразио за право младог Немањића, а противу претензија Вукашинових.

VIII.

Сабор је призренски у сваком погледу тако знаменит да би вредно било да о њему што више знамо. Одлука његова сведочи, да је у царству српском. у властели и духовенству још једнако била претежна страна лојалности и правде. Она јасно сведочи како је неоснована предпоставка, да је по смрти Душановој сваки властелин тежно да се од Немањићског престола као средсреде царства оцепи. [3]) Већина властеле, духовенства и народа бранила је ствар династије Немањића као своју рођену ствар.

Које се године сабор овај држао? За сада то не знамо. Знаће се кад се пронађе које је године довршена црква

[1]) Житије цара Уроша, ibid.

[2]) „Тогда патріархъ сь сьборомь рекшѥ“. Житије цара Уроша, на ист. месту.

[3]) Вид. напред наведене речи г. Срећковића, који сасвим противно догађаје ове схваћа. —

св. богородице више Жегљигова, јер одмах после тога сабора: „благочьстива царица сь синомь своимь сьврьшають црьковь оставшоую ѡть благочьстиваго и прѣвисокаго цара Стефана вь чрьмнои гори.“ [1]) Све што бих за сада о времену тога саборовања рећи могао, то је, да је то било негде после 1360 а пре 1365 године. На сву прилику год. 1363. кад се Урошу навршило већ 25 година, а Вукашину 7 година наветништва.

Које су знатније личности у њему учествовале и с каквим улогама? За назоре Вукашинове устајала су његова браћа Угљеша и Гојко, њихов присни пријатељ Алтоман и још зацело понеки властелин и духовник из њихових области. Противу тих назора очевидно патријарх Сава, и као што видесмо већина властеле и духовенства. Је ли и Лазар ту био и какву улогу имао? Позитивнога писменог доказа за то немамо. Али се не да ни замислити да на тако важном сабору Лазар није учествовао. Једном већ на сабору, Лазар по својој политичкој прошлости, по своме карактеру, по својим способностима (велика речитост његова!), на кратко по целоме свом политичком и моралном бићу, није могао да не буде на челу партаји, која је била за Уроша а противу Вукашина. Оно што долази позније, само објашњава и потврђује ову предпоставку. Кад је Урош мало позније прибегао к Лазару, прибегао му је не само као старом и оданом пријатељу своје куће, већ још и као вођи оне партаје, која је својом одлуком на сабору призренскоме већ морално обвезана била, да га на супрот Вукашину брани. Све што је после Вукашин предузимао противу Лазара, показује, да он у њему није гледао простог једног противника, већ вођа противничкој партаји.

Шта је Вукашин чинио после одлуке призренског сабора?!

---

[1]) Најсије у житију ц. Уроша Гл. XXII, 218,

Ствар је његова на сабору морално пропала. Силом да заузме свој положај поред Уроша тада му није могућно било: јер почем је већина властеле противу њега, то би он у отвореној борби без сумње подлегао, и његова би ствар и дејствително за свагда пропала. Све што је могао, то је да задржи у руци што више моћи, а да се према цару и његовој партаји пасивно влада.

Изгубивши парницу на суду државног сабора Вукашин се, као што обично властољупци чине, заогрне у плашт политичког мученика, и као човек коме су противници из политичких призрења неправду учинили, повуче се у своју област (прилипску). Како су се с његовом облашћу суседавале области браће његове, то је Вукашин имао доста средстава да се брани, ако би га ко и ту напао. У осталом није ни мислити било, да ће Урош моћи да га оружаном руком истера и из области, у којој је он још под Душаном управљао. Млади цар, благ и милостив, с драгом душом пустио би да Вукашин ужива свој намеснички положај у области прилипској.

Мирољубиви Урош жудео је за миром и редом у царству. Може бити да млади цар још и у великодушном једном покрету свога срца, није хтео, да до крајности понижава старца једног властелина, који је некада учинио услуге држави, и у коме је отац његов, Душан, толико поверење имао. На кратко Урош ослободивши се од свог наветника и задобивши пуну слободу своје царске воље, оставио је Мрњавчевиће на њиховим важним местима, као обласне намеснике.

Од стране младога цара ово је била великодушност. Као великодушност факт тај задржава своју моралну лепоту, али у политичкоме погледу она је донела Урошу само жалосне последице. Кад човек, идући само за материјалним интересима, падне тако ниско, да се у њему морална страна чисто као скамени, онда је узалуд што ћете је обасипати топлим зна-

цима љубави, пријатељства или великодушности. Стена остаје хладна стена и кад жарка румен сунчана на њој трепти.

Вукашин већ није био више човек, који се великодушношћу освојити даје. Својих претензија он се никако одрекао није. Остварење њихово он је само одложио до згоднијих прилика. Удаљивши се од престола, властољубље његово ни мало није изгубило своју силу. Напротив оно је само ојачало, јер даљина и остале физичне и моралне препреке између њега и царског престола, само су изазвале у њему ватрену жудњу, да свој положај опет заузме.

Жудећи у Прилипу да бар на прву степеницу поред престола стане, Вукашин се сетио Кантакузена. Он је морао наћи да међу његовим тадашњим положајем и положајем Кантакузеновим одмах по смрти Андрониковој има много сличности. Већина цариградских патриција с царицом Аном и младим царевићем Јованом не хтедоше да допусте Кантакузену да заузме место на престолу поред младог цара које му је по завештању цара Андроника припадало, тако ето и већина српске властеле, с младим царем, не даду њему — Вукашину, да остане на месту, које му је, по његовом тумачењу, цар Душан завештао. Кантакузен је постигао своју циљ посредством алијанције са Србима. Како би било да Вукашин посредством алијанције с Грцима покуша да своју циљ постигне?! И доиста ми видимо где он ступа у алијанцију најпре с Кантакузеновим сином Матијом (претендентом на престо византијски!) а после и са самим царем Јованом Палеологом.[1])

Овде нам сад нема једне алке у ланцу историјских догађаја онога доба. Ми видимо да се Вукашин није одрекао својих претензија, ми га видимо где прави алијанцију с Грцима, и одмах за тим видимо где цар Урош путује на север к кнезу Лазару. Какви су се догађаји

[1]) Срећковић, нејаки Урош, Гл. XXVII, 251.

збили између дана, кад је Вукашин начинио савез с Грцима, и дана кад је цар Урош пошао на север, то је оно што за сада не знамо на сигурно, а што би тако вредно било да знамо.[1])

Сва је прилика да су успеси у грчкој политици Вукашина охрабрили, да опет јаче изнесе своје претензије. Урош, који је ради мира и љубави желео, да Мрњавчевићи остану на своме положају као намесници важних области, ипак није могао желети, да они заузму према њему са свим независан и самосталан положај. Њиховоме пасивноме владању у почетку он је могао и кроз прсте да гледа, а по своме карактеру он је заиста и склоњен био да чини сва могућна призрења. Али кад је Вукашин остајао и даље при својим претензијама, кад је почео да тражи наслона за њих и ван земље, онда је за Уроша постала очевидна потреба, да се таквоме стању учини једном крај. Већ смо казали да је Урош био у опште увиђаван човек, само му је недостајала одважност карактера и постојанство. Противници Вукашинови који су сад на двору око Уроша били, да богме да нису пропуштали да му представљају опасност од држања Вукашиновог у најцрњим бојама. Оно што се прича како је Урош ономенуо Мрњавчевиће да престану владати се као самостални господари,[2]) ако је заиста ис-

[1]) Г. Ср. све ове велике догађаје који испуњавају нашу историју од 1857 до 1367 меша јако једно кроз друго и збива их у кратак један комплекс, да огромност њихова не излази довољно на видик. Он представља да је Урош не могући даље трпети насиља Вукашинова одбегао к Лазару, Лазар се с властелом дигао против Вукашина и „протерају га у његову државу“; овде В. остаје неко време, умешће се у грчке послове, за тим одлази у Призрен и домамљује ту Уроша, који се једнако у Лазара бави! Проучивши наше летописе, ја сам потпуно убеђен, да овакво излагање не одговара ни мало ономе, што је заиста у ствари било.

[2]) Г. Срећковић, Гл. XXVII, 250.

торијски факт, то он пада у ово доба о коме говоримо сад. Свакојако, од прилике с концем 1366 или почетком 1367 године Урош је дошао до уверења, да Вукашин, једнако идући за својом циљу, намишља некакав удар да учини. На ту његову спрему Урош је одговорио, отишавши к кнезу Лазару, к вођу „рашке господе.“ На путу томе он је свраћао к верним властелинским кућама. Очевидно је оно што се дознало о намерама Вукашиновим опасног карактера било, јер сви ови властели световаше цару, нека преко зиме остане код Лазара, а на пролеће ће сви устати противу Вукашина.

IX.

Одлазак Урошев к Лазару био је дело огромног значаја и неизмерних последица. То је био најенергичнији корак, који је Урош у своме веку учинио. Отишавши к вођу опозиције Вукашинове, цар је тиме показао, да се не осећа у престолници својој сигуран од умишљаја Вукашинових, да се овај из дана у дан понаша све очевиднije на начин, који је одлуком сабора призренског означен за неправду и насиље. Онај мекп и стрпељиви Урош дошао је до га крај своме стрпљењу.

Глас да је цар отишао к кнезу Лазару морао је произвести дубок утисак по свима крајевима царства. Нико се није сумњао о томе, шта тај корак хоће да каже. Још се у српској држави дотле ни видело ни запамтило није, да је властољубље једног властелина отерало владаоца да се преда са свим једној извесној политичкој партији. Одласком својим к Лазару Урош је бацио рукавицу Вукашину. Сва царевина нешто у гњеву, нешто у чуду а нешто у неизвесности, упрла је погледе у Прилип на окорело лице Вукашина Мрњавчевића.

Вукашина је овај корак ако не поразио, а оно ипак са свим изненадно. Пре свега у њему је он гледати могао

доказ, како је противна му партаја потпуно овладала Урошем. Под таквим приликама да ли се он могао надати да ће Уроша икада опет за се задобити моћи, и особито ако силом заузме поред њега свој положај?! Па онда ни он се није варао о правоме значају Урошевог одласка к вођу, „рашке господе“, ни о последицама које ће доћи. Вукашин је знао, какав су одговор дали Урошу кнежеви к којима је свраћао. „Нек не иде у Призрен, већ нек остане у Лазара до пролећа, и ако Вукашин дотле не остави, тада ће сви поћи противу њега“, — то је по Троношцу одговор рашке господе![1]) Друкчији одговор нису ни могли дати људи, који су припадали већини сабора призренског. Не само властољубивим сновима Вукашиновим, већ његовом ма каквом политичком бићу спремала се пропаст. Одлазак царев к Лазару носио је на себи карактер очајничког једног корака; није могућно, да он не донесе и очајничке последице било по Уроша било по Вукашина.

Да је Урош био сталан и следствен, да је по савету рашке властеле остао преко зиме у двору Лазаревом, да је на пролеће с верном му властелом пошао право на Прилип, грађански би се рат изродио, крв би се братска пролила, али би Вукашин са својим пристаоцима неизбежно пропао, и династија би Немањићева наставила своју мисију. Али Урош, који се уверен и огорчен понашањем Мрњавчевића могао да уздигне до једног енергичног корака, није био кадар да прође кроз све последице његове. Његов је карактер стављен на тежак испит. Њему је ваљало кроз неколико месеца бити сведоком и очевидцем, како се у царству спрема — на грађански рат. Њему је остављено толико дуго време да промишља о своме положају, о положају царства и о свима ужасима братског крвопролића. Његова блага и добродушна нарав сва се потресала услед оваквих

[1]) Гл. V, 71.

премишљања. Он је волео да царује без Вукашина, али и без грађанског рата. „До излиха милостив и кротак“ Урош није имао срца да на једном, истина мучном, путу буде следствен. Урош ће да падне као жртва своје неследствености.

По несрећи Вукашин је био и сувише следствен. Следственост потенцује како врлине, тако и пороке и страсти у човеку. Тек кад је Урош тако очевидно и с толиким шумом прешао к противницима његовим, Вукашин је дошао да види да за њега нема места на престолу поред Уроша. Или коначно оставити се сваких мисли о суцаровању; или сести на престо без Уроша. Урош не ће да царује заједно с Вукашином, — Вукашин хоће да царује и без Уроша. Око овога се скупила рашка господа, као око Немањића. Али ако Немањића нестане? Урош нема деце? Каква злокобна прилика? Урош воли да се ломи по планини ловећи; случајно да у лову падне с коња те да се убије?! Није ли и краљ Драгутин једном павши с коња испод града Јелеча дошао до на ивицу гроба?! Партаја рашка сад је сложена око Немањића, али ако нестане Немањића, она ће се без сумње поделити те оставити поље њему, који има за се аманет и повереље цара Душана, заслуге за државу, виђност државној управи, велику моћ у слози са својом браћом и пријатеља у суседној Византији!

Оваква и овима подобна размишљања растрзала су душу Вукашинову, кад је изненађен поступком царевим проводио немирне ноћи, док је син Душанов у двору верног кнеза Лазара сам себе плашио аветима међусобног рата.

Од тога часа сатанство Вукашиново излеће на своју највећу висину. Судбина Србије сад је зависпла од тога, хоће ли једном злоковарноме властољупцу испасти за руком да мучки убије српског законитог владаоца, или не.

Једном на чисто са својом црном одлуком, Вукашину, препређеноме и енергичноме, није било тешко да састави

план како да га изврши. Овај је план дрзак, тако основан на познавању Урошевог карактера и свију других прилика, да се слободно може уврстити у најпрепреденије производе злога ћенија. Дрскост. лукавство, притворство све је те своје особине Вукашин развио у најпунијој мери да своме властољубљу прибави крвав и црни један тријумф, кратак за слатко уживање, неизмерно дуг за вечито и горко осуђивање свију нараштаја народних који су за Вукашином дошли и који ће још доћи!

По целом се царству природним начином није о другом чему мислило и говорило, већ о одласку цареву ка кнезу Лазару. Као обично кад држава дође у грозничаво стање, бунцало се о ономе што јест и што није. О злоковарним намишљајима Вукашиновим, о његовоме спремању да оружаном руком, можда и помоћу Грка и Турака, седне на престо поред Уроша, о спремању цару верне властеле, о оружању на све стране, проносили су се свакојаки гласови. Чак су неки за цело још тада проносили да је цар оставио земљу па отишао у Дубровник. Зла слутња обузела је била народ.

У овом тренутку опште узбуђености, неизвесности и зле слутње, Вукашин са свим изненадно долази у Призрен. Не као претенденат, већ као властелин који хоће своме цару да даде доказе о својој лојалности. Овај је корак био тако неочекиван, тако у противности са свиме оним како се Вукашин последњих година понашао, да је тешко било у први мах веровати. Сад се у један пут Вукашин представља као несебичан, умерен, шта више као патријота. Урош одласком својим к Лазару бацио му је рукавицу изазивачку с пуно понижења: он поред других толиких неправада гута и ту, и уместо да се освети. он долази да лично изјави цару верност и потчињеност своју; права своја и увређена осећања своја он жртвује само да уштеди

земљи међусобно крвопролиће. У ономе часу у коме је гњев народни противу узурпатора почео да кипи, узурпатор дрским једним кораком излази пред народ у патријотичној маски, у маски једног смерног, своме цару верног и оданог поданика! Вукашин је добро знао да ће у најмању руку ово његово лукавство пореметити оружање противничке партаје, можда је чак и поделити и ослабити?!

Њему није било тешко да у Призрену, просувши „словеса ласкателна и кривоклетвена," увери царицу Јелену, матер Урошеву, и остало дворанство, да он за љубав опште слоге хоће да остави своје претензије и хоће да је веран слуга царев. Успевши својом притворношћу, својом окретношћу и податљивошћу да задобије двор призренски да му верује, Вукашин предузме да о својој лојалности убеди Уроша и да га докопа у своје руке.

Он најпре напише писмо кнезу Лазару. Ово што је прво своје писмо управио на Лазара чини се незнатна ствар, али она има дубок смисао. Вукашин хоће тиме да каже, да се борба не води између њега и Уроша, већ између њега и партаје рашке господе; он хоће да каже да по његовоме убеђењу Урош није оставио Призрен по сопственој својој одлуци, већ по наговору партаје рашке; он хоће посредно да Урошу каже: „Господару, твој одлазак није твоје властито дело, увреду која ми је нанесена, ниси ми ти лично нанео; врата за повратак у Призрен, где те једна оклеветавана али верна слуга чека стоје ти отворена!" Он пише Лазару као вођу противне му партаје, дајући целој борби карактер борбе две извесне партаје; али у исто време он компромитује пред целим народом ту партају почем позивљући вођа његиног да „пусти цара", посредно каже, да он на силу цара код себе држи. Узмите који год хоћете корак Вукашинов од 1357 па до 1371, па га рашчланите, свуда ћете наћи утиске једног необично финог, лукавог ђенција.

Колико за сада знамо, у писму томе Вукашин моли Лазара, да „скорим отпусти“ цара у Призрен где је он готов да учини „по совѣтоу кнѧзей,“ т. ј. да се остави својих претензија. За сада још не знамо текст тога писма, али из ове две три врсте које је троношки летописац забележио видимо му прави смисао. Смисао је тај ово: ја имам право да суцарујем (Душан ми је то право на самрти дао); ви ми га из зависти и пакости одричете; да би ми га силом одузели, ви сте сплеткама вашим одмамили цара из Призрена и сад га тамо на силу држите и спремате у царству рат међусобни; пустите цара да слободно дође у Призрен; ја ћу од моје драге воље да жртвујем моја права, да сачувам земљи мир и слогу!

Лазар је у досадашњим политичким борбама имао пуно прилике, да скроз сазна Вукашина. Он је читајући посланицу ову морао увиђати што чак и ми данас увиђамо: да Вукашин дише мржњом и потајним осветољубљем према партаји рашке господе, да њему и сувише на срцу лежи право његово, и да он позивљући Уроша у Призрен, не мисли цару добро. Лазар у интересу самога цара Уроша и у интересу своје партаје није могао друкчије већ да светује Урошу да не верује притворству Вукашиновоме. И зашта цар остаде и даље на двору Лазареву.

Прво писмо Вукашиново није успело да Уроша поврати у Призрен, али је оно ипак неки извесни успех имало. Урош, који се већ на углед међусобног рата у дољини потресао и колебао, сад се још већма усколебао, кад му је Вукашин изнео пред очи могућност да миром и слогом до своје цељи дође. Вукашин је добро знао, да ће се Урош у одлуци својој поколебати и ни мало није очајавао да ће успети. Он пошље сад Урошу најсвечанија уверавања о својој лојалности, можда и најцрње описе о жалосном стању узрујанога царства. Лазар „слаткоглаголиви“ умео је да усколебанога и потресеног цара ипак и овај пут убеди

да његов најживљи интерес захтева да се не враћа у Призрен нити да се мири с Вукашином.

Али Вукашин ни сада није свој план оставио. Познајући карактер Урошев, он је могао да на сигурно рачуна, да она два његова прва удара ако и нису освојили Уроша, а оно су у његовој одлуци направила велики пролом. Ваљало му је само предузети са свом силом и трећи јуриш. Није се више ослањао на убедљивост свога писма. Он је, бавећи се на двору, својим положењем умео да задобије сву своју околину, управо да очара онај круг, који је природним начином имао уплива на Уроша. Свакојако уз треће писмо Вукашиново, у коме он „страшном заклетвом" потврђиваше своју лојалност, дође у дворове Лазареве и писмо од царице матере. Јелена увераваше сина свог, да је по свему како се Вукашин понаша његова потчињеност искрена; она га приклињаше да се поврати у Призрен, шта више, како је у Троношком летопису забележено, она га „проклињаше," ако се не врати.[1]) Ово је последње сасвим за веровање; сасвим у духу ондашњег времена, у коме се царска завештања и дародавне повеље обично завршују проклињањем противу оних који би што противно томе чинили.

За овакво прорачуњено и постојано наваљивање. Урошев карактер није био спремљен. Он је сам себе варао и тешио тиме, што би одласком својим у Призрен и личним измирењем с Вукашином отклонио међусобни рат. Не само у политичким приликама налажаше он побуде да му се у престоницу повратити ваља, већ још и у осећању поштовања према жељи матере своје. Урош се одлучно да се врати.

Шта је могао Лазар у овакој прилици да чини?! Он је потпуно уверен био да Вукашин не мисли искрено: он је врло добро знао да је измирење Уроша с Вукашином

[1]) Троношац. Гл. V, 72.

противно интересима његове партаје. Имавши Уроша потпуно у својој власти под кровом својим, он је могао да га силом код себе задржи, док на пролеће у заједници с осталом властелом своје странке не би Вукашина оборио. Али ту је с материјалним интересима Лазаревим, у борбу дошло његово високо чуство морала. Зар он да чини силу слободној вољи царевој?! Није ли партаја његова устала противу таквог насиља од стране Вукашинове?! Није ли Урош дошао под кров његов у двогубо светом карактеру као цар и као гост пун поверења?! Лазар ни сад није штедео своју слаткоречивост, да цара убеди о притворству Вукашинову, али царевој слободној вољи није хтео силу да чини.

Урош остави дворове верног кнеза Лазара и пође пут Призрена!

Чудна је судбина последњег Немањића! Он иде да пропадне не само што у царству има непоштених људи, већ што има и поштених људи који из чистог поштења не ће да га силом уставе на путу који га у пропаст види! —

Ево овде речи троношког летописа о догађајима, које смо у овоме одсеку огледали да објаснимо — рашчланимо: „Разумѣже Вукашинь совѣти князей (т. ј. како се договарају да се на пролеће противу њега а за Уроша дигну) самь приходить во Призрень до сестри своєи матери Уроша царя; єгоже она, аки всяка жена за братомь своимь ѡбаласа, и на словеса ласкателна и кривоклетвена уже повѣровала. Волкашинь по совѣти князеи, єи обѣщаль исполнити, и истино царство пред всемы князы, якоже восприяль, тако ѡдати во грядѫще лѣто безь всякаго прекословіа..... Тѣмь истим начином пишѫть до князя Лазара, да бы скоро ѡпустиль Уроша прійти у домь свой; такожде и мати єго на словеса Вукашинова прелащена, пишетъ сину Урошѫ скоро прійти къ ней и никого слишати. Но Лазарь добрѣ вѣдећи коварство Вукашиново и намѣреніа по первои и

втором позванїи неѡтпустиль Уроша; єгдаже третіє послаша, въ немже страшноє положил Вукашин заклинаніє такожде и мати Уроша проклинаєть аще не прідеть и непослоушаеть словесе єѧ, того ради Лазар немогїи держати Уроша, он бо самоволно отходить во Призрен.“ — Гласник V, 72. —

X.

Улазимо сад у праву страсну недељу Урошеву.

Вукашин се показао као прави сатана у човечијем облику. Пут којим је цар у гроб ишао он је покрио цвећем, окружио најлепшим радостима овога света. На све стране осмех радости и задовољства: ко би мислио, да испод свега тога зија мрачни гроб за цара и тешка несрећа за царство!

С великом и сјајном свитом изашао је цару у сретање. Дочекао га је с дубоким поштовањем, с најварљивијим знацима оданости своје. Можда су низ његово окорело старачко лице сузе текле, кад се машио да младога цара пољуби у скут и у руку. Свакојако изишавши цару на сусрет Вукашин се тако владао, да је и најцрњу сумњу са свим потресао, „с чимѣ паче прехитрилъ и всѣхъ сѹмнящихсѧ ѡбманулъ“, вели Трономаћ.[1])

Спромах Урош! Тога се дана зацело срећним осећао. Он је мислио да има пуно узрока да буде задовољан; јер уместо да кроз крвопролиће међусобног рата дође до свог престола, он је сад ишао к њему усред радосног народа, усред одушевљених усклика. Он је тога дана могао мислити да је самом стрмљивошћу и благошћу престо Немањића утврдио.

Измирење Уроша с Вукашином било је заиста дело од највеће политичке важности. Да је Вукашин у томе делу донео оволику искреност, с коликом је Урош дошао, ис-

[1]) Гл. V, 72.

торија би српска данас друкчије гласила. Међутим у Призрену у оно доба као да нико није прозирао притворност Вукашинову. Он се умео тако да понаша, да су у околини царевој сви веровали да је његова лојалност потпуна и искрена. Радост је овога на двору и у престоници била неописана. Имали су и за што да се радују. Нису ли се тешки облаци међусобног крвопролића у последњем часу растурили и ево сунце слоге и бољих дана опет засјало?! „И бысть радость велія во дворѣхъ Урошыі“, вели летописац.

У свити царевој било је властеле која се сумњала о лојалности Вукашиновој. Али и ови кад су видели с каквом поштом и с коликом је усрдношћу он дочекао цара, престали су да сумњају. Ипак ови људи умели су да разликују између спољашњих доказа поштовања и усрдности и стварнога доказа да се Вукашин оставио својих претензија. Отуда, док су још светковине трајале: „бист слово о возвращеніи царства“, т. ј. повела се реч хоће ли и кад Вукашин да се и формално одрече својих претензија.[1]) Види се једнако уплив партаје рашке. На ово „все снисходително Волкашинъ сходилъ лукавнѣ.“[2]) Да богме да хоће! Није ли се он заклео царици да хоће, није ли цару Урошу још док је се на двору Лазареву бавио, страшном клетвом дао реч да хоће, није ли он о томе и самоме кнезу Лазару писао?! Само наравно формално „возвращение царства“ ваља да буде пред свима кнежевима, пред властелом и духовенством, на сабору државном. Сад је већ настало било зимње доба; сабор се не може са-

[1]) Г. Срећковић мислим да није погодно прави смисао наведених речи, као што се види из овога: Наравно да су чињене гозбе и да би те свечаности биле још сјајније „што се повратило царство“ итд. Гл. XXVII, 251. За моје схваћање говори сам Троношац оним што даље иде.

[2]) Троношац, Гл. V. 72.

звати усред снега; ваља чекати док гране пролеће. Сабори су се државни у царству српском и онако по правилу састајали у пролеће, обично у Марту, Априлу или Мају.[1]) У осталом кроз ово два три месеца док се још не одрече и формално својих права. он не ће да се меша у управу; цар нек царује.

На његов одговор на питање о формалном повратку царства, није се имало шта приметити. Вукашин се није одрекао формално својих претензија. У часу смрти Урошеве он излази као властелин, на коме је Душан царство оставио: и који се те дужности, друкчије тог „права" одрекао није.

Још док су светковине трајале, Вукашин је умео да од Уроша дозна све шта његови противници мисле. шта се и како Лазар с осталим кнежевима договарао. Урош сад већ није имао за што да крије све оно што о томе зна. Планови Лазареви противу Вукашина, казивани овоме устима безазленог Уроша зацело нису сузили, ако нису раширили моралну провалу. која је већ између ова два човека постојала.

Може бити да је оно што је Урош причао о привржености верне му властеле само још утврдило Вукашина у злокобној мисли, да је за њ само још један пут к престолу отворен — кроз грозну долину мучког злочинства преко мртвог тела последњег Немањића.

---

[1]) Сабор од 1346 године, који је присуствовао крунисању Душанову на царство, састао се с концем Марта или с почетком Априла, почем се Душан зацарио на васкрс 14 Априла те године. Један део Душанова законика већ је био са свим готов 21 Маја 1349 године, о њему је сабор очевидно већао још пре тога датума, дакле почетком Маја ако не још и у Априлу. — Под самим Урошем налазимо год 1357 сабор државни с почетком Априла на окупу. Mon. Serb. 156 Мислим да би се још и више примера за ово навести дало

После многог другог весеља и светковања Урош и Вукашин с великом свитом изађу да лове по Шар-планини. Лов је био у она времена по преимућству господска забава. И ништа није обичније било, већ да се низ свечаности заврши великим ловом у каквој дивљачју богатој планини.

Зимње је доба већ у велико настало, лишће је с дрва већ одавно опало. Био је 2-ги Декембар, кад се царева свита растурила у ловце по Шар планини.

Сва је прилика да је Урош био страстан ловац. Он се тога дана по својој злој судбини морао далеко упустити у планину, праћен — неколицином купљених, издајничких слугу. Можда је у радосној раздраганости ловца срећног, младог, пуног здравља, с пуним срцем уздања за дуг, славан и сјајан живот, следовао каквом вођу злочинцу, који га завођаше у густу и тамну честу једну, где је извирало бистро врело једно. Сиромах Урош!

Ма шта народна предања говорила, ипак није вероватно да је с младим царем у последњем часу по планинским честама тумарао и седовласи Вукашин сам собом. Још је мање за веровање да је то баш његова сопствена рука и његов сопствени буздован био, што су оборили с коња последњег Немањића. За њега је баш од суштественог значаја било, да се може сведоцима доказати, да он у оном времену, када се је грозна катастрофа догодити имала, није био на близу злосрећноме цару. Он је на сву прилику у исто доба остао негде на другој страни окружен неколиким дворанима из свите цареве, могућно неколиким поштовања достојним властелима, које је, као и њега самог, старост њихова извињавала што не гоне лова дубљег у планини. У сатан-свој притворности својој, биће још да је пред тим верним слугама Урошевим говорио што о својој искреној жељи за срећну владу младога цара; али је у исто време расејано прислушкивао како шушти сухо лишће с једне стране планине; стрепио је да из тамне и мирне горе не одјекне

јаук какав; мислима је пратио безазленог Уроша окружена џелатима.[1])

Пред мрак ловци се искупише на уречено место. Мало по мало искупише се скоро свита Вукашинова и свита Урошева. Али цара још немаде да долази а и још неколике слуге. Али знали су да цар воли лов; знају како је голема Шар планина; с ње се може сићи у толико места царских. Ко зна да уморан цар није ударио најпречим путем к најближем двору или најближем манастиру?!

Док је свита царева тако час злом слутњом а час добром надом проводила дугу зимњу ноћ чекајући на повратак царев, док је Вукашин у својој притворној бризи можда чак слао људе да га по планини траже за случај ако залутао буде, дотле два три човека куцаше алком на капији манастира Богородичина. Манастир овај лежи скривен у једном куту Шар-планине, више Неродимље; с планине

[1]) Г. Срећковић по народним предањима и Троношцу представља да је Вукашин своје ручно убио Уроша (Гл. XXVII, 251). Ја мислим да је ово више него невероватно, и да потпунога вероваља заслужује што Пајсије вели да су Уроша убиле Вукашинови најмљене убијце (више њих) а не сам Вукашин лично. Све што до сада знамо о карактеру, о неизмерном лукавству и обазривости овога човека даје нам право да верујемо, да је он онога кобнога дана одбијао од себе сваку и најмању сенку сумње. Очевидно је да дворани који су били на овоме лову вративши се у Призрен нису однели ни сумњу да је Вукашин убијца, и сумњу су ови царици с друге стране уливали кнежеви, који нису били у четн. Осим тога чини ми се и психолошки, да не кажем физички, сумњиво да ће један старац од својих 70 година убити млада човека од својих 30 година, истина у планинској самоћи, али која је сваког трепутка могла да се пробије изненадним доласком каквог залуталог верног дворанина. Целом својом радњом он се карактерише као фини препредени злочинац, али физичко извршење једног грубог и грозног злочинства не спада у његову сферу.

одмах ту струји речица једна, и ту лежи село Шареник. Ноћ је већ била у велико, једна од оних хладних децембарских ноћи, у којима се чини да је небо од земље још на више одскочило. Монаси су били у својим ћелијама неко у сну, неко у молитви. Само је настојатељ монастира и клисијарах био на ногама. Кад клисијарах дође те отвори врата два три непозната човека унесоше унутра једног мртваца. Рекоше да је то ловац некакав. Мртвац је имао једну рану на челу. Ваљда је с коња силно на оштру стену пао?! Настојатељ сам, не дижући никога од остале браће, још исте ноћи опоји незнанога мртваца и положи га у једну од манастирских гробница. Да ли је овај настојатељ знао коме је те ноћи појао: „вѣчнаја память?“

Какав тужан свршетак славне једне династије, која је кроз две стотине година давала Србима краљеве и цареве!

Сутра дан 3-ћег Децембра, зла слутња истисне сваку добру надежду и свита Урошева и сам Вукашин тражише цара на све стране. Али све је било узалуд. На овоме свету већ више није било ни Уроша ни Немањића.

Ваљало се одлучити да се врате у Призрен без цара и да царицама (матери и жени Урошевој[1]) кажу како је цара нестало. Сад се притворноме Вукашину чело натушти; он се сав погрузи у тугу једног праведног у најправеднијим својим очекивањима погруженог човека. Он не хте да се враћа у Призрен. Седе те написа царици Јелени писмо, у коме је главна садржина ово: цар Урош се утајио

[1]) Са свим пада у очи што се жена Урошева, Јелисавета, ни у споменицима ни у летописима не истиче на историјску позорницу. За чудо, је да Урош у повељама помиње матер своју али не и жену своју. Или је Јелисавета врло рано умрла, или је као нероткиња изгубила сваки значај, или се можда с тога и раставила с Урошем?! Свакојако, за сада је она за нас још једнако једна од тајанствених личности наше историје.

од нас; некуда је отишао, не јављајући се никоме; ако је тамо у Призрену, јавите ми да знам: ако није ту, то се бојим да не буде опет отишао ка кнезу Лазару, а тада се мени не мисли добро, нит' ће добро бити; испуњен злом слутњом да не буде овако, ја одлазим у моју земљу, док не сазнам где је Урош!')

За што Вукашин није отишао у Призрен већ у Прилип?! Могућно је, да се Вукашин, поред све своје окорелости плашио погледа матере једне, којој је јединица он убио. Баш велики злочинци, који огрезнувши у крви не боје се ни људи ни Бога, уздркћу се често на шушањ једног листа. Али осим трунке савести, у овој одлуци ипак главну ролу имају политичка призрења. И сад кад жртва његова лежи у незнаном гробу под хладном плочом, Вукашин се опет представља као политички мученик, он је жртва неке тајанствене сплетке, којој мора да је извор Лазар! Тобож као чист у својој савести он слути да се противу њега коварства кују, и он по други пут одлази у своју област као стари заслужни властелин, кога непријатељи његови мучки гоне и онда кад је он дао толико доказа о својој несебичности!! То је она страна коју је Вукашин одлазећи у Прилип окренуо погледима упрепашћене Србије. Друга страна и права суштина његовог корака била је у томе, што је њему сад у области његовој и у свези с браћом, ваљало спремити се оружјем и људма, да упражњени престо не допадне никоме другом већ њему самом. За скупљање војске он је пред светом имао већ готов изговор. Он га је већ означио у оном писму царици: ако буде Урош отишао к Лазару, к вођу противне партаје, то ће значити да се мисли пропаст Вукашину, и за тај случај он да богме да хоће да је спреман да се брани! У опште, на свакоме делу Вукашиновом ми видимо како су планови његови дубоко смишљени, и свагда следствено вођени до у крајности.

') Троношан, Гл. V, 73.

XI.

„Взискованиже бѣ Урошь ѡть матеры по всѣхъ кнлзехъ и неѡбрѣтенъ“ вели Троношац.[1])

„Се мати сина ищѫщи, раби цара ищѫще и по всоудоу ѡбьтицахѫ ищѫще, и ничто ѡбретахѫ“, вели Пајсије.[2])

Без сумње је царица послала слуге своје пре свега к Лазару, чим је добила писмо, у коме Вукашин опет на Лазара прстом пружа. Лазар, који је у својој злој слутњи у два маха задржао Уроша и по трећи се пут трудио да га задржи, за цело је одмах прозрео судбину младог а злосрећног цара. Али он није био једини који је то прозирао. Велики број кнежева, ка којима долажаху слуге царске да цара траже, слаше царици једногласне злокобне одговоре. „Ако је цара нестало, то друкчије не може бити, већ да га је Вукашин убио!“ то је одговор који је царици долазио са толиких страна, од људи са високог положаја и искуства, од људи који су мало боље познавали властољубље Вукашиново и његов карактер.

Али царичина женска глава стављала је оваке одговоре на рачун оне партајске мрзости којом је партаја рашке господе дисала противу Вукашина. После свега што је она доживела приликом последњег измирења између њезиног сина и Вукашина, она није могла да верује тако што. Њу је у овом душевном расположењу донекле одржавало и то, што јој је Вукашин од времена на време јављао, да је чуо да је Урош на овој или оној страни. „Волкашинь же сестру своју чрезь многоє время ласкаше: се здѣ разѫмѣхъ Уроша и ондѣ“, вели Троношац.

Међу тим противници Вукашинови све гласније говорише, да је цар негде пао од руке овог затуцаног властољупца. Царицу су, у њезином очајању, оваки гласови јако

[1]) Гл. V, 73.
[2]) Гл. XXII, 221.

срдили, и она бацаше у тамницу оне који их распростираше. „И аще мнози доносахѫ царици что: „сынь твои ѡть брата твоегѡ убѣнь“, но она невѣроваше, пачеже неке и темници предаваше“, вели Троношац. Али се ова претпоставка, коју је све што се дотле о карактеру Вукашиновом знало, необично вероватном чинило, све већма по земљи ширила. Царица поче и сама да сумња — не да је Вукашин цара убио, већ можда га негде у својим дворовима сакривена држи. С тога се крене у Прилеп у двор Вукашинов. Осим тога она је хтела, да од самог Вукашина, из његових уста, чује све појединости онога несрећног дана, кад је цара нестало; да растера себи сваку сумњу или бар да се у њојзи утврди. Царица дакле „приходить к Влькашиноу плачемь и риданіемь и съ полатьними и вьпрошаєть: „где єсть младь царь, и что бысть и камо попде?“ И Влькашинь глаголе: „ни азь не вѣмь что бысть!“ Па онда к овоме кајпнском одговору додаје: „аще будеть порѣвноваль прарѡдителѣмь своим и шль вь светоую горѫ, кто вѣсть?!“ Царица одмах пошље у Солун и у Свету гору. Али да богме да је то све узалуд било. Последњи Немањић лежао је мирно у хладној и немој гробници у манастиру испод села Шаренпка.

Наступило је стање привремености, стање непзвесности. Цара је нестало: али како осим Вукашина и њиме најмањих убијца нико није на сигурно знао шта је с њиме, је ли жив или мртав, то се наравно није могло приступити к избору новог владаоца. За Вукашина је суштаственa потреба била, да добије времена, а међутим да игра следствено улогу човека, који не зна шта се збило с царем. Са свим је немогућно, баш са гледишта његове себичности и његовога властољубља, да се Вукашин одмах по убијству Урошеву, још док се није знало ни шта је с њиме, зацарио. [1]) Не

[1]) Г. Срећковић у једној белешци к Родосл. Српских царева вели да се Вукашин одмах по смрти Урошевој прогласно за

да се замислити да је он био тако кратковид, да је у исто време кад је царици говорио „ја чух да је цар овде онде“. и себе зацарио и сео на престо, којега законитог притежатеља и сам тобож тражи. У томе би било такво противусловље, таква неследственост, да би Вукашин остао не само неверан својој прошлости, већ очевидно показао свету, да је он убијца Урошев. Целе 1368 године престо је био упражњен. Иначе је сваки остао на своме месту очекујући да види како ће ствари даље поћи док се сазна шта је с Урошем. Да богме да се сваки спремао за сваки могући случај. Тешка неизвесност, као какав црн облак, претисла је царство српско. —

Да се послужимо овим тренутком привременога стања, ове злослутне неизвесности, ове мајине која на буру слути, па да претресемо једно веома деликатно питање. Ова царица, коју видесмо где по свима брдима и долинама Душанова царства тражи сина свога, је ли била равнодушна према томе сину своме?! Питање изгледа мало чудно, али није неосновано.

О овим догађајима, које причамо, сувремени Кантакузен записао је, да је царица Јелена била равнодушна према сину своме, цару Урошу. Наш садашњи историк по струци

владаоца (Гл. XXI стр. 250). — На другом једном месту он вели. „Још само ударац топузом и пријесто је готов. Он то и изврши, па још се и не зна гдје је Урош, као што он пише царици, и већ и Вукашинь явно препоясуется на царство Неманића.“ Гл. XXVII, 265. Овим речма Троношчевим још се не означава баш право, време кад се В. „препојасао“ на престо. Нису ми познати разлози из којих г. С. држи да се Вукашин одмах и зацарио, али мислим да је то сасма невероватно. — Родослов срп. царева опет сувише позно ставља 1371 годину као ону у којој се В. закраљио. Гласник XXI, стр. 250.

11*

усваја примедбу Кантакузенову, и њега шта више једна извесна околност наводи на „црне мисли.“ [1])

Овоме са свим противно представљају царицу Јелену наше народне песме и наши летописи.

Наше народне песме цртају је истина као жену, која „пише пером кано мушка страна“ и кад је државна потреба, због самрти Душанове, сама сазивље сабор државни, али у једно и као жену, која је тугом препуњена што јој сину узурпатор један власт преотимље. У оним речма народне песме: „Има хлеба но је у другога, баш у кума Вукашина краља,“ исказује се њезина немоћ и уједно и горчина којом је према Вукашину дисала.

Летописи је представљају као женску која лако верује притворноме Вукашину кад је уверава о лојалности својој према Урошу. [2]) Они се осим тога особито радо заустављају, да описују њезину дубоку тугу, кад јој је сина нестало, и кад га на послетку мртва налази. У родословију „сербскій царей“ (Гласник XXI, 249) стоји: „Мати же єго... по смерти сина своєго Уроша царя ва великои скорби своєи и плачѹ неѹтешномѹ и жалости велієй. Из Пајсијевог житија цара Уроша већ смо напред исписали неколике врсте о њезиној тузи; додајемо: „Мати плачѹщи и прьси біющи ѡтхождаше и посилаєть до града Солоуна,“ и опет после, кад је већ дознала где је тело Урошево положено: „оумоли прѣдстателѧ открити ракоу и видѣти, и тогда горше жалость бысть и рыданію и вьплю и лобизаєть и царскою діадимою тѣло ѡблагаєть и оуброусомь покрываєть лицѣ єго и вь малѣ живота себе не лиши. И вьздвизаєть ю прѣдстатель и оучрѣждаєть, дѹховними беседами, єдва нѣкогда оутѣши

[1]) Г. Срећковића „Нејаки Урош“ Гл. XXVII стр. 252.

[2]) „Она аки всѧка жена за братомь своимь ѡдаласѧ, и на словеса ласкателна и кривоклетвена уже повѣровала.“ Тронош. Гл. V, 71.

се.“ [1]) Троношки летопис вели: „Тогда мати єго позна и вѣрова, убѣнꙋ быти ѡт брата Вꙋкашина, ѡблїѧ оубо тѣло сина своєго многими слезами.“ [2])

Летописци се наши слажу не само у томе, што жалост царице Јелене за сином описују као истиниту и дубоку, већ и у томе, што ниједан не баца ни сенку властољубивости на њу. Што је бацала у тамницу неке од оних који још одмах с почетка говорише да је Вукашин убио Уроша, то је могло бити из са свим других узрока, а никако што је тобож хтела да прикрије злочинство Вукашиново. По некаком злом удесу и Душан, и његов син Урош, а још тим пре женска глава царице Јелене, били су се тако слепо и тако потпуно поверили Вукашину, били су се занели пријатељством и поверењем према човеку, од кога ће династија Немањића да пропадне. Кад је Душан могао да повери свога јединца и царство своје Вукашину, кад је Урош на супрот речитости и убедљивости верног једног и знатног властелина, какав је Лазар био, ипак одлучио да се поврати у чељуст Вукашинову, за што да царица Јелена није могла да слепо дели поверење свога мужа и свога сина у тог човека?! Њу је као племениту жену гњевило што, како јој се чинило, њезину тугу и несрећу хоће људи да употребе, да у партајским цељима оцрне и оклеветају првог достојанственика у царству, и који је уживао пуно поверење Душаново. У забуни својој она је бацала у тамницу оне, који су проносећи по њезиноме уверењу лажне гласове, општу забуну само још већма правили. Речи троношког летописца „пачеже неке и темници предаваше“ не треба да служе, а како мислим, и не могу да служе да нас испуне „црним мислима“ о улози коју је прва српска царица у овој огромној трагедији имала.

---

[1]) Гл. XXII, 221, 222.
[2]) Гл. V, 75.

Какви су други основи за подазрење?

Мисли се да је царица Јелена тежила да сама у Србији влада, као што је то у византијској царевини толико пута бивало.[1])

Али у нашим историјским споменицима, које до сада имамо, нема озбиљнога трага да је царица Јелена била властољубива, (у правом смислу ове речи).

Њу истина Душан у многим својим дародавним повељама спомиње, као да ствари, које он наређује, и с њезиним пристанком као и пристанком сина му Уроша бивају. Али ово није што је она тобож властољубива била, већ то је византијска форма дворска, коју је Душан с осталим формама увео. У осталом не треба заборавити да је још Стеван Немања довео своју жену Ану да на сабору присуствује. Једина права новост у овоме погледу коју је Душан увео била је та, што се на његовим новцима често поред његовог лика резао и лик царичин.

Некима се чини, да је потпун доказ, како је Урошева мати тежила да влада, у оним споменицима у којима „царица Евдокија“ издаје дародавне повеље потврђујући баштине.[2])

Али пре свега још је питање: је ли царица Евдокија то исто што и царица Јелена?! Г. Срећковић држи да јесте, не наводећи овом назору разлога. Миклошић сматрајући Евдокију као матер деспота Костадина и Драгаша, очевидно не мисли да је то Душанова жена Јелена. Даничић налази да је Евдокија жена Дејанова а сестра Душанова, те као царева сестра носила титулу „царице.“ Мени се чини да ће Евдокија још понајпре бити кћи Душанова. У хрисовуљама,[3]) које је дао манастиру Јована Крститеља у манекејској планини он говори о њему као о обитељи „прељубазне

[1]) Г. Срећковић „нејаки Урош.“ Гласник XXVII стр. 242.

[2]) Опет г. Срећковић.

[3]) Вид. Гласник XVI, 32, 34, 42, и 43.

кћери царства ми, превисоке краљевне.“ Налажући Јовану Парханноту да неку земљу у околини серескоj преда поменутом манастиру, он му пише: на посредовање прељубазне кћери моје „а твоје господарице.“ Као што се види, Душан говори о својој кћери као „господарици“ првог политичког званичника у серескоj области, а баш у тој серескоj области ми налазимо и царицу Евдокију и њезине синове. Царица Евдокија и царица Јелена не могу бити једно ни по томе, што се зна да је жена Душанова као монахиња носила име Јевћенија,[1]) и што се зна, да је Душанова жена умрла на три године после смрти Урошеве[2]) дакле 1370 год· а царица Јевдокија пише баштинска писма још и у 1379-ој години и тек 1380 њезини синови сами а без ње пишу, што нам даје мислити да је тада већ умрла била.[3])

Што у једној повељи Урош пише, да је трговцима слободно да путују по његовој царевини и да им ни царица мати не може ништа узети без купа, то не значи да је између њега и матере његове било каквог неспоразумљења или и противности, нити значи да је царица Јелена хтела самовољно и сама да влада. И пре Уроша српски су владаоци, и баш нарочито његов отац Душан, дајући повластице страним трговцима, утврђивали да им ни цар, ни царица, ни ико други што узимље без купа. Ствар се

[1]) „Прѣставн се перьва царица срьбска, подроужіѣ Стефана цара прьваго, монахиня Евгенія.“ Mon. Serb. 246.

[2]) Родослов. срп. цар. Гл. XXI, 250.

[3]) Хрисовуљу од 1377 год. коју она са синовима пише види у Гласн. XXIV, 249; ону од 1379 у Mon. Serb. 191; ону од 1380, у којој се она више не спомиње опет у Гл. XXIV, 253. Рекао бих да је Евдокија тек по смрти Урошевој, ако можда не тек по смрти Вукашиновој, изашла са претензијама своје крви на царски престо, па не успевши остала са синовима у својој области с независним положајем док јој сила Муратова синове не примора на васалство.

та објашњава овако: колико ће се царине плаћати, то је утврђено уговорима; али цариници по разним местима, или обласни намесници, тражили су од трговаца по злоупотреби мимо то још по нешто у самом еспапу на име поклона за цара, и особито за царицу, ако је трговац дошао у област, која је царици у апанаж дата. Ови поклони у натури задржали су се дуго на истоку, и како је преласком балканскога полуострва у руке Турцима све у назадак отишло, тако је и овај појав натуралнога газдинства с нова ухватио корена у османској царевини, где је трајао све до последњих година владе султана Махмуда II. Душан се живо старао да се овој злоупотреби доскочи; с тога је у повластицама трговачким са свим јасно и пресудно утврђивао, да им се ни у чије име без купа ништа не узимље. Властелин, који је у име царице Јелене управљао њезиним апанажом, можда се баш и послужио њезиним именом те тражио од дубровачких трговаца поклоне у еспапу, „купљу без купа.“ Урош, следујући политичко-трговачким предањима своје династије и нарочито свога оца,[1]) наређује да се од њих не може ништа без купа узимати ни у име царице матере његове.

Тако се те ствари просто објашњавају. У њима нема ништа што би оправдавало „црне мисли“, да је царица Јелена, гоњена личним властољубљем, судејствовала на пропасти свога сина, или ма и само да је према њему равнодушна била.

Судбина је последњег Немањића и онако веома жалосна. Ни мало није нужно да се ова мрачна историјска слика још црњом прави, уводећи у њу један готово неприродно грозни појав, да је мати једна на страни оних, који јој јединца сина мучки убијају. Тада би појава царице Јелене

---

[1]) „Дрьжещоу ми скифтромь царствіа по прѣданию и оуставоу господина и родителя царьства ми“ Mon. Serb. 151.

била одвратнија и од појаве самог Вукашина. На срећу, предање народно у песмама народним, које не заборавља слабости Душанове и тако оштро црта деспотицу Јерину, не пребацује Јелени никакву озбиљну махну. Летописи и кронике наше, које не заборављају чак ни неверство жене краља Радослава, ни властољубље краљице Јелене, матере Драгутинове и Милутинове, ни византијске краљице Симониде, не пребацују матери Урошевој никакву жудњу за владом, и с учешћем, необичним у сухопарних средновечних летописа, причају њезину дубоку жалост за јединцем својим.

Јелена је жена која је, као прва српска царица, уживала сву највишу сјајност и блесак српског престола, као мати у последње доба свога живота подносила зебње, страховања и неописану бољу у души својој. Судбина је прву српску царицу одвела са сјајног престола царског на тужни гроб њезиног јединца, а одавде у манастир. Овај је манастир имао за њу још и особиту сладост; он је сазидан заједничком бригом њезином и њезиног сина, на темељу који је још Душан положио. Ту је био у неку руку сплет побожних душа једнога сина и једне матере у славу божију. Та је црква стојала у брдима више Жегљигова као неки жив створ, појући, дишући тамјаном и измирном, облачећи се у светлост од сребрних кандила и осветљених воштаница. Жена је Душанова оставила Немањићеве царске дворове, у којима већ више Немањића било није, да у „Чрмњи гори“, у души Богородичина манастира, потражи оно што је ту остало од спомена на њезиног сина Уроша. Ово њезино склањање у тај манастир има дубок смисао. Ако се упустите у његове дубљине да их испитате, за цело не ћете наћи на дну златну круну властољубиве царице једне, већ само женско срце једне матере.

Три године после насилне смрти Урошеве у Богородичном манастиру више Жегљигова сахрањивали су били мо-

нахињу Евђенију.[1]) С каквим је поносом Душан писао некада дародавне повеље своје у договору: „с госпождею прѣвисокою царицею Єленою“ и „сь царицею аугѹстиєю кира Єленою! —“ [2])

XII.

Мртво тело цара Уроша најпосле нађоше (с концем 1368). Облише га сузама, обукоше у царско руво, рану на челу покрише убрусом, положише у сребрн ковчег и сахранише усред јецања верних и поштених људи. Јелена отиде у манастир. Двори царски остадоше пусти; српска је царевина без Немањића и без цара на престолу.

Сад настаје један тренутак од највеће важности за будућност Душановог царства. Да се позније узможемо наћи у хаосу, који ће да настане, а да се не пометемо у узроцима његовим, ваља двоје да имамо на уму.

У последњи дан живота Урошева српско је царство још једнако имало готово оне исте границе, које и последњега дана Душановог. Кажемо готово, јер смо видели како је првих година Урошеве владе ради мира исправљена граница према Грчкој, Угарској и Босни. Могућно је, да је бан босански Стеван последње године забуне и партајске борбе у царству употребио те у Хуму и у Рашкој неколика места још придобио. Колико је управо од српске царевине за живота Урошева окрњено, то је за сада још отворено питање; али се у опште може казати, да оно, што је отпало, није било много. Главно је што ваља да се на видик изнесе то, да се српска царевина, докле је год Душанов син у животу био, докле је год било непосредног потомка династије Немањића, једнако још држала као једна целина.

---

[1]) 7-га Новембра „прѣстави се прьва царица срьбска, подроужиѥ Стефана цара прьваго, монахиня Євгѥнна.“ Mon. Serb. 246.

[2]) Mon. Serb. 133, 136, 143. 156 и др.

да су се области поред своје простране самоуправе ипак осећале да су оне тек делови у једној целини; делови који имају заједнички стожер — престо Немањићев.

И другу једну не мање важну прилику ваља уочити. Кад је се властела српска вратила с погреба последњег Немањића, прва њезина мисао није била, како ће сваки од њих да се начини независан у својој области. Људма тим, на којима и онако лежи огромна одговорност, на коју се и тако преко разбојишта косовског заустављају прекорни погледи потоњих векова, људма тим ми чинимо грдну неправду, што „претпостављамо“, да је сваки од њих чим је чуо за смрт Душанову, одмах себе сматрао за независна господара, или бар тежио и радио да то буде у крају ономе у коме се затекао. Напротив, властела је била у основном и начелном питању сложна: престо, стожер око којега су се српске земље ујединиле, ваљало је одржати! Питање је било само то: ко ће да седне на престо Немањића, кад њих више нема?! Ово друго питање постало је камен спотицања, али и то тек за то, што се у томе времену нашао један лукав, подмукао, крајње себичан, властољубив човек.

Да Вукашина у томе времену није било, све би се у царству српском другчије окренуло. Али он је ту, нестрпељив да цену толиких својих трудова, своје мучене, сада већ умртвљене савести, својих страховања, својих непроспаваних ноћи дохвати. Он је већ толико година земљом поред Уроша управљао, правни основ (завештање Душаново) за тај свој положај он никако није оставио; али осим овог правног основа, или бар основа коме се он трудио да прибави и одржи правни значај, иза њега је стојала војска његове области; војска његовог брата Угљеше и војска брата му Гојка. Пред њиме је читав низ људи, које је он подигао у достојанства, на видна и сјајна места, узвисио и обогатио још док је поред Уроша, или управо иза Уроша,

земљом управљао. Далеко већма него благодарност дејствовао је страх од силе Вукашинове. Он је у томе часу био најлукавији, најлицемернији и најбесавеснији човек у царству, спремајући се још одавна, он је у томе часу располагао с највећом материјалном снагом, с великом војском, без сумње и с великим благом. Знајући какву снагу има и како он не бира средства којима ће до циља да дође, многи су га се бојали. Можда није било властелина у српскоме царству који није бар сумњао, да не буде Вукашин убијца Урошев. Троношац вели „вси кнѧзи вѣдѧхѫ извѣстно ꙗкѡ онь оубица бысть Урошѹ.“ [1]) Али кад би какав властелин управио очи на Вукашина, осетио хладноћу његовог прозорљивог погледа, премерио његову силу, угледао у његовој руци Душаново двосмислено завештање — онда је многи од њих по себичности својој радо себе убеђивао, да ваља да не ће бити да је Вукашин убица Урошев! Оваким изговором гледали су да се измире с претензијама Вукашиновим људи слабог карактера, а који су у осталом желели да један пут земља опет дође до мира и реда.

Разложили смо напред, како није вероватно да је се Вукашин одмах препојасао чим је Урош у Шари планини погинуо. Али да богме да ону годину — 1368-му, док још нису знали с извесношћу шта би од Уроша, — Вукашин није провео у нераду. Он је једнако „ловио“ за се присталице међу властелом. Ништа није било природније већ да Вукашин ступи у договоре како да се осигура мир и ред за случај ако цара Уроша нигде жива не нађу. Извесно је, да је кнеза од Зете Баошу измирио са својим намерама обећавши кћер своју дати за жену (њему или његовом сину.(?)[2]) Извесно је да кнеза Лазара никако није

[1]) Гл. V, 74.

[2]) „Кнѧзен ѡбоихь зеть даде дщерь свою вь женѹ.“ Троношац Гл. V, 74. Ово је било с концем 1359, јер с јесени 1369

могао задобити.[1]) Као што се од човека његовог карактера очекивати могло, он је те године привременога стања развио огромну делателност. Одбијао је од себе сваку сенку злочинства над Урошем извршеногa, трудио се, да својим лукавством, својом хитрошћу у царству задобије што више присталица нарочито у оним редовима који су му дотле противни били а до сада још и опасни могли бити. Међутим, као што рекосмо, прикупљао је око себе сву своју материјалну снагу. У исто време преко свога брата Угљеше гледао је да задобије Грке за себе. У ову 1368-му годину пада онај важан акт, којим Угљеша цркву у својој области потчињава цариградскоме патријарху. Лукави Вукашин хтео је да даде Грцима и стварнога доказа о ономе шта мисли њима за љубав да чини, кад га једном сви крајеви царства српског за владаоца признаду, а у исто време није хтео да отуђује од себе ни онај део свештенства и властеле, који су противни били, да се црква српска повраћа под Цариград.[2])

Кад су нашли мртво тело Урошево, Вукашин учинивши што је већ у земљи и ван земље својим дипломатисањем учинити могао, прогласи се за владаоца царства српског. Ово је по моме мишљењу било тек с почетком 1369-те године.[3])

Ђурађ Баошић још је једнако противник Вукашину. Act. Arch. Ven. I. 193.

[1]) Но кнеза Лазара не могаше никако уловити, отъ негоже напаче боашеся.“ Троношац, на ист. м.

[2]) Г. Срећковић не објашњава овај акт Угљешин. Обично га тумачи тиме, што је као Угљеша желео савеза с Грцима противу Турака. Гл. XXVII, 299. Могућно да је ово био јавни изговор; али је прави узрок у жељи Мрњавчевића, да за своје намере у Србији добију наслона и ван Србије. Иначе за савез противу Турака имали су и Грци толико исто нужду као и Срби, нити је потребе било да се Грци још нарочитом жртвом од стране Срба муте.

[3]) Да је с јесени 1369 већ владао као прави владар, види се из Acta. Arch. Ven. I, 193.

Заузевши престо Немањића, Вукашин се задовољно само титулом краља. За што није узео титулу цара?! За цело не из своје личне скромности, јер тога у њега није било; већ из политичких рачуна, као и свако његово дело што је. Очевидно мислио је, да ће тако лакше измирити противнике у земљи и још већма задобити пријатељство византијског цара. Вукашин је врло добро знао, како сујетну Византију боли, што су владаоци српски понели царску титулу. Њему је у оно доба веома много стало до тога, да с Византијом у најбољем пријатељству живи. Ова је политика била врло мудра не само због опасности од Турака, који су се већ у Једрену утврдили, већ за њ личпо нужна због неприлика које му је у земљи савладати ваљало.

Вукашин се морао „препојасати на царство“ с обичним црквеним и државноправним формалностима. Не може бити да се државни сабор за ту прилику сазвао није. Али почем се овај сабор није сазивао „да бира“ владаоца, већ да присуствује крунисању Вукашинову, који је к томе акту приступао на основу двосмисленог, злосрећног и толико оспораваног завештања Душановог, то властела, која је томе завештању одрицала правну важност, на сву прилику није ни дошла на сабор.

На сабор су тај дошли властела и духовенство: из области које су биле под Вукашином, његовом браћом, његовим усрдним пријатељем Алтоманом, *можда* и из Зете области његовог зета или пријатеља Балше. Ако изузмете представнике Хумске, Зетске и Дарданије, остали духовници и властела, који су присуствовали крунисању Вукашинову, били су из крајева бугарских, маћедонских, албанских. Већина овог сабора није представљала прави српски елеменат. Та је већина била из крајева који нису били органски срасли са српском језгром државе Немањића. Та већина не познаје државно-правне традиције српске, не познаје тежње угашеног дома Немањићевог, нити је

она била везана за тај дом двестагодишњим успоменама заједничке политичке радње.

Али властела рашка, на врху којој је стајао Лазар, имала је друкчије политичко васпитање, друкчије осећање, друкчије назоре. Њезина политичка прошлост била је друкчија, па друкчија јој је и политика у садашњости.

Са зетском и рашком властелом, Немањићи су основали и развили српску државу. Ова је властела овда и онда збацивала по неког Немањића, али је ипак на престолу династију верно чувала. Тадашњем нараштају те властеле династија је Немањића остала у лицу Уроша као неки аманет. С тугом су ти људи видели, да се за „највјетника“ царева пиурио човек један, који је настављајући тобож Душанову политику новачења својом необичном окретношћу и својом бесавесношћу умео да од престола одбија њихов традиционални и како им се учинило легитимни утицај. Видели смо њихову борбу с тим човеком. Урош је пао као невина жртва те њихове борбе. Од како је нестало Уроша, ови су људи гледали на Вукашина не само као на политичког противника, не само као на узурпатора царске власти већ као на мучког убицу последњег Немањића. Уз њихове политичке интересе, који су се одавна упустили у борбу с Вукашином, сад се њихово осећање морала дигло на буну. Рашка властела с Лазаром на врху, није трпела Вукашина као политичког противника ни на првој степеници престола; како ће моћи да на самоме престолу подноси Вукашина „убицу цара Уроша и искорениТеља дома немањског“ ?! [1])

Лазар, представник ових уверења и осећања, Лазар „човек правдив и истинен“, изјави да он не признаје Вукашина за владаоца!

---

[1]) Троношац Гл. V, 76.

У овом времену историја наша показује нам велику једну слику, на којој су сенке и светлости на чудноват начин измешане и која је пуна озбиљне поуке.

Један човек пун искуства у државним пословима, пун енергије, вешт и окретан, али у исто време човек без савести, без врлина, без морала, човек упрскан крвљу свога законитог владаоца, ступа на престо, на коме је подлим злочинством себи места начинио. Али шта видимо?! Док један део властеле, које под утиском страха, које услед себичних рачуна стоји око престола на који се злочинац посадио, други један део у гњеву и у упрепашћењу одвраћа лице своје од њега. Онога часа, кад се Вукашин на престо посадио, велико царство Немањића, предмет његове толике чежње почиње из темеља да се љуља; свезе којима су се његови делови држали, препуцавају; један велики, богати део царства, један велики и одличан део народа, управо срце Немањићске државе одваја се од престола, на који се убица један посадио! С Вукашином на престолу бачена је у организам српског царства чињеница једна, која дејствује растварајући и раздвајајући, другим речма која руши државни склоп у његове првобитне саставне части и води га к пропасти.

Ова декомпозиција, ово растварање и распадање државног склопа није нека особеност српске историје, још мање особеност само једног века у историји српској.

Ово је општи природни закон у историји човечанства.

Једна велика држава није могла пропасти тек по случају. Српско је царство пропало по суду општих историјских закона.

Узмите историју света. Престо врши своју историјску мисију само дотле, докле представља високо једно начело доброга и светога, док је идејом својом тако високо, да се погледи далеких крајева и удаљених племена у њему сустичу и уједињавају. Престо у течају векова мења

своју форму па и име своје; од златног и драгим каменом искићеног трона самодржавнога цара он може да постане проста столица председника републике. Али основну своју природу не мења. Дође ли да се на њ посади човек, који не само није носилац моралне неке идеје, већ је представник неморала и злог начела, одмах се мења његов утицај. У место да спаја, он раздваја; у место да води напред, он сузбија натраг; у место да оживљава, он умртвљава. Добри га људи остављају; зли око њега остају; мало по мало и ови се разбегавају, јер баш зли људи не воле да подуже остану изложени на видику; злочинац на престолу пошто је деморалишући све око себе умртвио, остаје као усред пустог и немог гробља које је сам начинио, и на послетку и сам пропада.

Од прилике, оваква је парница наступила и у српском царству после смрти Урошеве.

Чим се на престо посадио убица последњег Немањића, одмах је од њега морао да одступи сваки онај, који је имао живо осећање морала и јак карактер.

У воћа „рашке господе“ у кнеза Лазара било је и једнога и другога.

Све кад би њему и било могућно, да раскине са својом политичком прошлошћу, његовом моралном осећању не би могућно било да угуши своју одвратност од убице Урошевог. У Србији сад више није борба начела старог реда с начелом новога реда. У Србији је сад (1369) наступила борба морала с неморалом. То је оно што јој даје са свим особен карактер.

Потреба је и опет наглашивати, да хаос у Србији није наступио за то што су тобож сви намесници били подједнако себични, па сваки драо на своју страну. Хаос је тај настао за то, што је у српскоме царству било поред себичних још и несебичних власника, што је поред бесавесних људи и издајица било још и људи савесних и

верних. Међу себичњацима може још да буде и компромиса, и борба се може да избегне; међу себичњацима и несебичњацима, компромис није могућан и борба је неизбежна.

Још за живота Душанова, било је политичког врења у царству. Узвик политичких партаја био је с једне стране „да живи стари ред ствари!“, с друге стране: „да живи нови ред ствари!“

Ова се борба наставља за живота Урошева; властољубиве тежње Вукашинове одводе је на странпутице; узвик се мења; с једне стране је: „да живи цар Урош и краљ Вукашин!“. с друге стране: „да живи цар Урош, доле с Вукашином!“

Сад, после смрти Урошеве, с једне се стране узвикује „да живи краљ Вукашин!“ с друге стране: „Доле с убицом Урошевим! Доле с искоренитељем дома Немањићева!“ —

XIII.

Лазар је изјавио да не признаје Вукашина. Шта ли ће сад Вукашин да чини?!

Ако смо добро оцртали карактер новога краља српског, то је лако погодити, да се Вукашин у овом тренутку могао одлучити само за брзо, снажно и безазорно поступање према Лазару. Толикогодишња борба ова два човека тек сад излази на свој вршак. С Урошем је нестало човека, који је све умеравао, ублажавао и отклањао оружани сукоб. Познајући Лазара и познајући све своје околности, Вукашин је за цело морао доћи до закључења, да њему може бити опстанка само тако, ако без околиша и брзо савлада овог најопаснијег свог противника. Он је знао добро да већ сам развитак енергије и материјалне снаге, ако не потресе Лазара — оног, који само истину и правду љуби, потрешће без сумње многе од осталих властела, којима је држање још сумњиво.

Прво је дело новога краља било да старом непријатељу Лазаревом, Николи Алтоману кнезу од Хумске (и Рашке?), изда заповест, да Лазара силом оружја принуди на покорност.[1])

Алтоман, који је без сумње мислио да је сад већ дошло време да се Лазар понизи, радо се подухватио тога задатка. Његова се област граничила с Лазаревом. Он дигне војску, упадне у земље Лазареве, и у неколико пута судараше се с војском овога. Али „бившимь бранемь всегда Лазарь побѣждаше“, пише Трономац. Изгубивши толике бојеве Алтоман се мораде повући у своју област.

Овакав исход Алтомановог похода (год 1369) начинио је положај ствари само још опаснијим. За Вукашина је постало сад право питање живота да Лазара савлада.

Он се потруди те састави доста војске.

Изгледа као да су Срби војници из Алтоманове војске прелазили много к Лазару, и да је се тиме Алтоман извињавао Вукашину за свој неуспех. На ову нас мисао доводе речи летописчеве, да је Вукашин по неуспеху Алтоманову, сабрао војску „ѿт Болгарій, Македоній и Албаній“ (Трономац), те с њоме упао на пролеће (1370 год. по мом рачуну) у земље Лазареве. Напред споменусмо да је овој државни удар Вукашин извршио поглавито с властелом и духовенством из крајева маћедонских, бугарских и албанских. Летописац нам сад изреком каже, да је с војском из тих крајева Вукашин дошао да изнуди покорност у чисто српским земљама. Ова је прилика врло важна за разумевање ондашњег стања ствари.

Лазар, бранећи добру ствар, није се устезао да и овој сили изађе на сусрет. Али његова се материјална снага већ у прошлогодишњем ратовању с Алтоманом прилично исцрпла. Бугари, Маћедоно-Власи и Албанесци Вукаши-

[1]) Трономац, Гл. V, 74.

нови нису за цело остављали редове једнога краља који најемнике добро плаћа, па да пређу ка кнезу једном о коме само толико знају, да је непријатељ краљу Вукашину. Лазар је и сада имао неколике срећне бојеве, али већина бојева испадала је за њ несрећно, и он се повлачаше стопу по стопу. Тако се само може разумети што Троношац вели: „Лазарь побѣждаѣть и его (Вукашина); но сь убиткомь своимь, и отнше всѣ предѣли Лазареви и Милошеви; Лазару оста само матернѣе наслѣдіе княжество Крушевачко.[1])

Лазар је изгубио највећи део својих земаља; али се потчинио није. На гледишту морала на које се ставио, њему је могућно било да изгуби све; да пропадне и да погине; али му није могућно, да се потчини Вукашину и да за владаоца призна убицу Урошева.

Било што је већ наступало зимње доба, било што је се и сама Вукашинова војска проредила, свакојако Вукашин за те године није цељ своју постигао. Он се вратио дома премишљајући како да прогна Лазара или „да га смрћу умори.“ Тако вели Троношац, а то је по свему што до сада о Вукашинову карактеру знамо, и психологијски са свим вероватно. Међу Лазаром и Вукашином ово је била борба на смрт и живот.

Поред свију својих победа те године, Вукашин се враћао као побеђен.

Лазар је остао у кнежевини крушевачкој; несавладан он је изгледао као несавлађив; материјално је изгубио, морално је добио. Његово постојано, јуначко и према приликама успешно држање, охрабрило је и другу „рашку господу“, која је дотле зазирала од велике материјалне моћи краљеве. На пролеће имаће Вукашин посла не само с Лазаром већ и с другом господом рашком.

---

[1]) Гл. V, 74.

У српскоме царству већ две године имамо међусобни рат. Какве су биле последице његове?!

Сваки рат затупљује питомост, подивљачи нарав људску. Унутрашњи, међусобни рат, у много већој мери него икоји други. Унутрашњи рат има осим тога за непосредну последицу да разлабави општу моралност. А особито овај рат о коме говоримо, у коме је представник *неморала* имао на своме расположењу већу материјалну силу и с њоме долазио бар до привидних успеха. Људима се даје пример и доказ шта може лукавство и груба сила и доводе се да се њима као идолу клањају.

Можемо рећи да се нужни производ ових чињеница јасно огледа у држању Баоше, кнеза од Зете.

Ђурађ Баошић је држао једну од најстаријих и најбогатијих земаља српских. У његовој су власти биле најстарије и најважније царине, — оне, које су се обично давале на уживање краљевским наследницима или и краљицама. Осим што је имао велике изворе за богатство у својој власти, Баоша се рачунао још као некакав сродник дома Немањићева. Он је с почетка био противан Вукашину; кад се овај 1369 год. закрањи, Баоша га у први мах нехте да призна и гледаше да за себе освоји Котор, који је Вукашина признао,[1]) али је после, било услед притиска од стране Мљетака (које је Вукашин за то и молио), било из некаквих особених побуда, напустио политику опозиције према Вукашину. Он није сада помагао ни Вукашину ни Лазару. Могућно је, да је Ђурађ Баоша као лукав и себичан човек, каквог га летописац представља, хтео да нетрошећи своју снагу дочека да Вукашин поништи Лазара, који је осим својих личних особина, још и сродством својим с Немањићима сваком претенденту могао опасан бити. Свакојако, потоњем понашању Баошином ваља тражити

[1]) Acta Arch. Ven. I, 193.

зачетка још у овом времену. Борба Вукашинова с Лазарем, њезино продужавање и њезини несигурни изгледи, охрабрили су Баошу да иде и сам путем себичних рачуна, не би ли га срећа довела на престо Немањића.

На кратко међусобни је рат дејствовао деморалишући народ и слабећи строј државни. Црпао је снагу јужним крајевима царства под Вукашином, црпао је снагу северноме крају под Лазаром, оснажио је партикуларистичне тежње у западној области, где је осим тога и католицизам ровао.

То су биле последице у унутрашњој политици.

Какве су биле последице у спољашњој политици?

Чим су Угри сазнали како ври у српскоме царству, и да Лазар, — онај, који је према њима тако срећно чувао северне границе царства — има да се бори за свој опстанак према Алтоману и Вукашину, одмах упадоше у Мачву. Док се Лазар борећи се с Вукашиновом војском повлачио ка Крушевцу, Угри заузеше Мачву и Београд. Босански бан Стефан заузе Усору, можда и још нешто од некадашње државе краља Драгутина. Троношац вели да су Угри отели чак и Зворник.[1])

У исто време док се Вукашин с војском својом бавио у северној половини царства савлађујући Лазара, Турцима је тако рећи отворила била капија за упадање и шићарење у јужне и југоисточне крајеве царства. На сву прилику

[1]) Г. Срећковић узима сасвим буквално што Троношац вели да је Вукашин „отъ другїа страни воздвигъ краля мажарског, хотя со симъ всю расію разорити; но угри аще бо и отяша Белград, Зворник и Мачву“ и тд. Гл. V, 76. Вукашиново ратовање с Лазарем само је по себи дало прилику Угрима да се послуже згодном приликом те да заузму крајеве, око којих су се с Душаном толико крвили. Али да је В. сам непосредно позвао краља угарског да упадне у српске крајеве, то ми се чини невероватно.

остао је био Угљеша да ту крајину брани, али је он очевидно ту на тешкој муци био.

Међусобни је рат дакле охрабрио спољашње непријатеље српске. Један део српских земаља већ је северни непријатељ заузео; југоисточни крајеви патили су много од упадања дивљих ордија турских.

Само је две године, како се убица Урошев посадио на престо. Па каквих је жалосних фактова пуно кратко време ово!

XIV.

Видесмо како се пред зиму 1370 Вукашин враћа у своју столицу гњеван на Лазара већма него икада. Лични интерес његов захтевао је да савлада најопаснијег свог противника у земљи; општи интерес државни захтевао је да се јединство царства одржи и утврди, и поштовање царскоме престолу на све стране у унутрашњости прибави. И по наклоностима својим, и по захтевима личних себичних рачуна, и по захтевима политичких прилика, Вукашин заиста није могао друго да смера већ да с пролећа с новом силом удари на Лазара те да га коначно сатре. „Волкашинь“, вели Троношац, „отшедь во своѧ, умишлѧше ѡ изгнаніи или смерти Лазаревои.“ И опет мало за тим: „Волкашин оть всеѧ Сербіи оставлень сего ради хотѧ себе мастити над кнѧзи и велможи собираєт силно воинство, хотѧ сим всю Расію разорити.“ [1])

Али стварни догађаји покварише му све његове рачуне.

Вративши се у Призрен (или у Прилип?!) Вукашин је тек могао да како треба оцени опасности којима је југоисточни крај царства изложен због нападаја турског. Нарочито баш његов брат Угљеша умео је да му те опасности како треба представи. Траг од овога налази се у оном

[1]) Гл. V, 76.

што Пајсије прича како је Угљеша писао Вукашину да су Турци заузели Једрене и да се приближују српским границама.[1])

Као бистар политичар Вукашин је одмах прозрео како су се ствари незгодно искренуле. Као вешт политичар он је знао како би их ваљало подухватити, па на своју корист окренути. Наравно сам успех није од њега зависио.

Опасност од турског упадања, робљења и паљења претила је баш ономе крају српског царства, из кога је Вукашин поглавито и саставио своју војску противу Лазара. Он сад већ више није могао очекивати, да ће ти људи на годину опет да се дигну на север, а своја огњишта да оставе турским разбојничким четама. Докле је год југо-источна крајина тако очевидно изложена опасностима од Турака, дотле се сад већ више није могло са довољном енергијом против Лазара војевати. Ваљало је дакле пре свега одбити Турке за што дуже време од граница српских. Испадне ли му то за руком, нема сумње да би тиме у унутрашњости свој положај утврдио. Ту му је засветлила мисао, да се Лазар може још по најпре победити негде на бојному пољу у Маћедонији, на коме би се турска војска пред Вукашином разбегла. Каква ли се перспектива није отварала погледима Мрњавчевића на помисао, да им срећа послужи да Турке и из Једрена истерају!

И доиста Вукашин с познатом својом енергијом прихвати ову мисао, као једини пут који га из свију тегоба извући може. Одмах се пронесе глас да краљ хоће да истера Турке из Маћедоније и из Једрене. Монах Исајија вели: „и подиже се деспот Угљеша, сва српска и грчка војска и његов брат Вукашин и други велмужи негде до 60.000 одабране војске и пођоше у Маћедонију, да исте-

[1]) „И слишав сіе кесарь Оуглѣша в граде Серезѣ о прехожденіи измаилтень и посилаєть ка кралю Вукашинѣ възвѣстити смѣ“ итд. Пајсије, живот и жизан ц. Уроша, Гласник XXII, 222.

рају Турке.“ Други један летописац вели: „Намеравао је да истера Турке из Румелије; то је далеко од Једрена на две ваздањице.“ И оно што су турски савремени летописци забележили о охолости српске војске, само сведочи како се српска војска одушевљавала мишљу да иде да истера Турке.

Важан је факт да је катастрофа снашла Вукашинову војску на Марици близу Чрномена, који опет није далеко од Једрена. Вероватно је да је Вукашин заиста намеравао ако га срећа послужи, да истера Турке из Једрена, кад је већ тако близу овоме граду дошао. Да је његова намера била да зада жесток удар Турцима, даје се изводити и из тога што је доста војске са собом повео. И турски и српски летописци слажу се у томе, да је Вукашинова војска бројем далеко надмашала турску: шта више докле Садедин ставља тај број на „више од два пута десет хиљада“, монах Исаије ставља је чак на 60.000!

Све ове околности дају нам мислити, да године 1371 нису Турци напали на Вукашина, већ да је Вукашин напао на Турке.

Непосредни и спољни му је повод к томе био: њихово упадање у српске крајеве прошлих година.

Дубља једна и моћнија побуда била му је у изгледу, да срећним војевањем на тој страни утврди свој положај у земљи.

XV.

Пропаст на Марици седмога Септембра 1371 године, последњи је акт оне огромне трагедије, у којој Вукашин не врши улогу јунака, већ злог ђенија.

Ђеније историјски мало је кад показао како је велики драматург, као баш у овој епизоди српске историје. Вукашинова круна — коју је он зграбио оне хладне децембарске ноћи, кад непознати људи сакрише мртво тело последњег Немањића — пропада у једној бурној, страшној ноћи.

У једном тренутку, који је Вукашин могао да сматра као најсјајнији у своме мучном, тегобном, никада мирном и свагда мрачном животу, у једном тренутку кад је на веселим уснама његових војника лебдела крилата реч победа, кад је весеље обузело срца и војска српског краља из двадесет хиљада грла усклицавала, сунце седа за облаке и тама се спушта на обале реке Марице. Пред поноћ дигла се страшна бура. Мало час чобанима по планинама око Чрномена чинило се да кроз рику ветрова чују још и чудновату неку хуку, као крхање копаља, звекет сабаља, грмљавину од топота коњског, вриштање усплахирених коња, вику гњева, писак очајања. То је била рика читаве једне војске, којој непријатељ на дану ни лица сагледати смео није, а која сада у сну изненађена, пропада у крви својој и у таласима мутне Марице.

Зора је затекла Марицу мутну и крваву, разбојиште покривено мртвим и рањеним јунацима. Вукашин и његово царовање припадали су прошлости.

Погибија је била тако страшна, тако коначна, тако у необичним приликама, да је врло природним начином дубоко потресла народ. Опште се веровало, да је у тој пропасти очевидна казна божја за Вукашиново злочинство. Тако је сматрају и наши летописци. Они су је тако разумевали, како се каже, „са свога поповског гледишта.“ Али она и данас, после толико векова изгледа као казна и изгледаће као таква, док се год међу људма веровало буде, да зло само у себи носи клицу за казну своју, да над људма и народима има неко праведно и неумитно провиђење.

Да се не упуштамо у описивање појединости које о тој катастрофи знамо, поглавито из турских извора. Главно је да се и турски и византијски и српски споменици слажу у томе, да се Вукашинова војска понела необичном охолошћу, да се предала пићу и весељу, да је у томе за-

боравила на све нужне мере обазривости тако, да није ни страже било како је ваљало. Сва је несрећа, као обично, потекла од главног вође, овде од Вукашина. Његова реч: „А шта су Турци? Та разнећемо их копитама коња наших!“ [1]) проносила се по војсци; Вукашин ју је очевидно изрекао у циљи да охрабри војску, да јој морал подигне. Али уместо да је охрабри, он ју је испунио охолошћу; уместо да јој узвиси морал, он ју је деморализовао. Да одржи добру вољу у војсци, он се старао да има изобиља хране и пића. Охолост и пиће довели су небригу, да је отворила пута најпре турским уходама и после и турској војсци, под старим и искусним Хаџи Илбећијем под саме шаторе српске.

За Угљешу знамо да је у оној ноћном окршају задобио тешке ране, да се с неколицином верних ипак провукао, али у бегству изгубивши много крви клонуо те на једној хумци душу испустио. Пајсије казује да је на томе месту дуго после тога стојала белега од камена за спомен где је Угљеша, један од најчувенијих јунака онога времена на истоку, премину.

За Вукашина знамо само да је том приликом погинуо. О самом начину његове смрти има више верзија. По једној он се утопио у Марици, нити су му тело нашли; по другој он се с тешким ранама спасао из таласа, али га уби Турчин један, у кога је склоништа затражио. намамљен богатом и скупоценом сабљом његовом, да би што пре и што сигурније до ове дошао; по трећој, у бегству га је убио слуга Арсоје оним истим буздоханом, којим је Вукашин Уроша убио. Ова последња верзија мени се чини најмање за веровање. Али није с горега обратити пажњу на то, да се друга и трећа верзија у неколиким тачкама добро слажу. Пре свега по обема Вукашин је изнео главу

[1]) Пајсије Житије ц. Уроша Гл. XXIV. 223.

из окршаја оне страшне ноћи, па онда по обема неко, ван бојнога поља, убија Вукашина сагледавши у њега неку драгоцену ствар, — по једној: златом оковану и камењем драгим искићену сабљу, по другој: златног орла, колајну, коју су владаоци српски о врату носили.

О Гојку Мрњавчевићу још најмање знамо како је прошао.

Свакојако у овој кобној ноћи између 7 и 8-ог Септембра 1371 године нестаје три стара Мрњавчевића са позорнице историјске. Место њих излази млад један човек, нов јунак, нове једне трагедије — Марко Краљевић. Њему предстоји да испашта грехе свога оца, да жње плодове мрзости и деморализације, које је отац његов по царству сејао.

Српско се царство с концем 1371 осећа потресено у основима својим. Опет једна тешка неизвесност пуна најцрњих слутња притисла народ. Лазар ратује с Алтоманом повраћајући земље које му је Вукашин отео био. Рашка господа није признавала Вукашину право на престо, наравно да не може да то право призна ни сину Вукашинову. Вукашин је оставио сину своме у наслеђе све своје непријатеље, ниједног пријатеља.

Али све једнако и сада још, с почетком 1372, у српскоме је царству питање само то: ко је тај који има највише права да седне на престо Немањићски, и око кога би се сви сложити могли? Питање није ко ће пре да се оцепи од свезе с осталим царством. Хаос настаје; он је већ настао: али се још једнако све витла око празног једног престола. И празан престо Немањића још држи у свези делове српске државе.[1])

[1]) Секретар друштва, г. Стојан Новаковић доставио ми је, по одлуци историјско-државничког одсека, извештај г.г. референата о овој студији мојој. Пре свега дужан сам захвалити господи референтима на наклоњености, којом је извештај њихов написан. Али нека ми је дозвољено да кажем само две три речи с погледом на две главне примедбе њихове. 1. Ја

писам казао да је само Лазар посвећен био у намере и планове Душанове; ја сам само хтео да кажем, и мислим да сам казао, да је Лазар, одрастао у двору и као парочити љубимац Душанов, имао прилике да се скроз упозна с мислима и намерама царевим. Ја сам на више места у овој студији, можда не са свим јасно али тек свакојако напоменуо, да је баш парочито Вукашин посвећен био у политичке планове Душанове. Што је Душан поверио царство и сина свог Вукашину а не Лазару, то се даје лако објаснити, нити је ту факт у противности с карактеристиком ма које од ове три историјске личности. За Душана је већ могао довољан основ бити у томе, што је Лазар био тада још млад човек, док је Вукашин бројао године пуне зрелости. Осим тога Лазар је био последњих година далеко од двора у својој области, док је Вукашин ако не непрекидно а оно много чешће био у непосредном додиру с царем, који се баш последњих година тако много бавио на граници грчкој. Осим тога, популарност Лазарева и непопуларност Вукашинова тек су по смрти Душановој добиле свој прави и оштри облик. Даље, ако је Душан узео да мери могућност узурпације, то је он могао ову пре да очекује од човека младог који је и сам у блиским крвним свезама с престолом, него од човека који је заносе младости давно за собом имао, који је већ проседео у верној служби цару, и који је по обичном схватању људском требао само дубоку захвалност према престолу да осећа. На кратко, дало би се још доста побуда навести рад којих Душан није могао поверити владу Лазару, већ управ Вукашину. — 2. Све што су господа референти навели као знакове властољубивости Јеленине, може да има просто свој извор у Душановом преносу византијског церемонијала на српски двор. Ваља се сетити, да је Душан у својим повељама поред царице помињао и пристанак свога сина Уроша, који је тада још тако млад био. Као год што се не може узети долажење имена Урошевог у Душановим повељама као доказ његове властољубивости, тако ни само долажење имена Јелениног као доказ њезине властољубивости. У осталом остајући при назорима развијеним у овој студији, допуштам да о овоме питању још није казана последња историјска реч.